Revista12_1.pdf 1 17/12/2009 2:03:20

Titol de la publicació: Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia.
Títol abreujat: Rev. Soc. Catalana Hist. Farm.

Edita: Societat Catalana d'Història de la Farmàcia.
Domicili: Carrer de Copons 4, baixos - 08002 BARCELONA
Tel. 93 304 31 90 - correu electrònic: schf@wanadoo.es

Director: Xavier Sorní Esteva

Els autors tenen la responsabilitat total del contingut de les seves col·laboracions.
Queda prohibida la reproducció total o parcial per qualsevol mitjà sense l'autorització dels autors.

Impressió: Graficbisbal, S.L.L. (GISGRAF) - La Bisbal (Girona)

Dipòsit Legal: GI-1105-2006

ISSN 1887-908X

Revista12_1.pdf 2 17/12/2009 2:03:20

ÍNDEX

Activitats de la Societat
(Maig - desembre de 2009) ..... p. 5

L'activitat de candeler de cera de l'apotecari de L'Espluga de Francolí Francesc Forés (1729-1742): el seu entorn simbòlic, productiu i comercial
Ramon Closas Mestre ..... p. 13

Utilització terapèutica dels enzims digestius: «El estómago artificial» (o «Polvos del Dr. Kuntz»)
J. Boatella i A. Hernández ..... p. 25

Climent Basany Tarruell (1848-1915), Farmacèutic major i membre del Cos facultatiu de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona
Xavier Sorní Esteva ..... p. 35

Comentarios sobre textos del siglo XX de interés para la historia y la profesión farmacéutica: *A brrief history of disease, science & medicine*
Eusebio Carreras Ginjaume ..... p. 43

Comentari de publicacions recents ..... p. 46

Pedro Vernia Martínez. *In memoriam*
José María de Jaime Lorén ..... p. 47

Cartes dels socis i lectors ..... p. 51

Crucigrama en poció
O mots encreuats per als amics de la història i de la ciència
Per ***Eucatisma*** ..... p. 53

Solució als mots encreuats ..... p. 54

Revista12_1.pdf 3 17/12/2009 2:03:20

L'edició d'aquesta Revista és possible gràcies a tots els socis, a través de les seves quotes, i també a les donacions, en concepte d'aportació als fins de la Societat, de les següents entitats:

FEDERACIÓ FARMACÈUTICA, S.C.

Laboratoris ALCON CUSI

Laboratoris DR. ESTEVE, S.A.

Laboratori DR. OLIVER RODÉS

Laboratoris FARDI

Laboratoris S.A.L.V.A.T.

Fundació URIACH 1838

RASFER, S.A.

Societat Catalana d'Estudis Històrics

A tots, l'agraïment de la Junta Directiva en nom de tota la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia.

Revista12_1.pdf 4 17/12/2009 2:03:20

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 5-12 (2009). ISSN 1887-908X

ACTIVITATS DE LA SOCIETAT (MAIG - DESEMBRE DE 2009)

CONFERÈNCIES CELEBRADES

- L'activitat de candeler de cera de l'apotecari de l'Espluga de Francolí, Francesc Forés (1729-1742): el seu entorn simbòlic, productiu i comercial, a càrrec del Sr. Ramon Closas Mestre, el dilluns 18 de maig de 2009, a la seu de la Societat. El conferenciant, membre de la Societat, és Llicenciat en Història i Geografia per la Universitat de Barcelona. És besnét d'Artur Carulla i Ambrós, el darrer farmacèutic de la nissaga Forés-Carulla resident a l'Espluga de Francolí. En la conferència, analitzà la vessant de candeler de cera que l'apotecari Francesc Forés desenvolupà, paral·lelament a la seva principal funció, entre els anys 1729 i 1742.

La redacció

VISITA COL·LECTIVA A L'EXPOSICIÓ "ESQUELETS MALALTS"

El dissabte 20 de juny a les dotze de migdia, una àmplia participació de socis ens vam reunir al carrer de València davant del Museu Egipci. El motiu específic de la visita era veure l'exposició temporal sobre esquelets malalts, però també vam aprofitar per recórrer el museu.

En unes urnes de vidre i molt ben descrites, explicades i assenyalades hi ha més de cent restes d'esquelets humans amb diferents tipus de patologies, portats d'arreu.

Vam poder observar des de restes prehistòriques fins a restes del segle passat, repassar les malformacions congènites i també les que eren conseqüència de malalties. Malformacions per poliomielitis, sífilis, lepra, mal de Pott, per diversos tumors benignes o malignes, algunes havien acabat amb la vida dels individus i d'altres s'havien constituït en paràlisis o limitacions que havien suportat de per vida.

Unes altres vitrines contenien ossos amb malformacions per artrosis, escoliosis i tot tipus de malalties articulars. En una altra secció hi vam poder

Revista12_1.pdf 5 17/12/2009 2:03:20

observar deformacions cranials per malaltia i també fetes expressament per cultures que forçaven el crani i aconseguien una deformació provocada des que els nens eren petits.

Al mig de la sala s'hi exposaven trencaments d'ossos, uns accidentals i altres conseqüència de violències físiques, mal curats i tornats a soldar de qualsevol manera. Moltes trepanacions, ferides d'armes, cops a conseqüència de caigudes, en definitiva, el més ampli ventall que podeu trobar de les calamitats dels ossos.

Junt amb l'exposició d'esquelets hi havia una mòmia egípcia, la "Dama de Kemet". Mercè Gaya membre de la Societat i egiptòloga, ens en va explicar les característiques: adquirida pel museu, és d'època romana, d'una noia jove, embenada i embolcallada tota ella, amb la imatge pintada del seu rostre.

Per veure amb detall el museu es necessita molt més temps del que hi vam passar, però la Mercè va saber donar-nos en una estona quatre pinzellades d'allò més destacat, dels sarcòfags, dels vasos, dels mètodes de momificació, dels jeroglífics i de la importància dels ritus funeraris. A mi el que més em va agradar van ser les joies, uns collarets de pedres de colors finament treballades. Vaig treure la impressió que si bé la tecnologia dels egipcis era rudimentària, l'orfebreria i els treballs artístics eren igual de rics i bonics que els fets avui en dia. Acabada la visita al museu una caminada seguint Passeig de Gracia i el Portal de l'Àngel ens va dur directament al restaurant Pirineus.

Després de dinar, un cafè a la terrassa de l'hotel Colon, va servir, per a uns, de colofó a la jornada; d'altres, seguint el suggeriment del soci Jordi Bru de Sala, se'n van anar cap al Museu Picasso per assistir a un concert gratuït.

En caure la tarda i de camí cap a casa vam trobar la Barcelona viva amb les voreres plenes de gom a gom, la música als carrers i els turistes que miraven embadalits els artistes i ballarins.

Josep Bartomeus

SESSIÓ CONJUNTA AMB LA SOCIETAT CATALANA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA

El proppassat 7 d'octubre, a les 20:00 hores, a Barcelona, a la Fundació Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i Balears, va tenir lloc una Sessió Conjunta de la Societat Catalana d'Història de la Medicina i la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, en el marc de la Inaugural del curs 2009-2010 de la primera de les institucions.

Va obrir l'acte el president de la Societat Catalana d'Història de la Medicina, Dr. Carles Hervàs, tot rememorant anteriors Sessions Conjuntes i

Revista12_1.pdf 6 17/12/2009 2:03:20

expressant el desig de continuïtat. Tot seguit, la Dra. M. Dolors Gaspar, actuant en representació del president de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, Dr. Javier Sorní, qui va excusar la seva assistència per causa major, traslladà les paraules del president, Dr. Sorní, de desenvolupar en el futur més col·laboracions entre ambdues Societats.

L'acte finalitzà amb la interessant conferència «D'apotecaris a farmacèutics: una nissaga d'apotecaris a cavall de dues èpoques (1700-1900)», a càrrec del Sr. Ramon Closas, soci de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, que generà diverses intervencions entre els assistents.

La redacció

CELEBRACIÓ DE LES IX JORNADES D'HISTÒRIA DE LA FARMÀCIA

Els passats dies 6, 7 i 8 de novembre se celebraren a Girona les IX Jornades d'Història de la Farmàcia, organitzades per la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia amb la col·laboració del Col·legi de Farmacèutics de Girona.

La sessió d'obertura tingué lloc a la sala de conferències de l'històric edifici de la Fontana d'Or, la tarda del divendres dia 6. L'acte va estar presidit per l'Il·ltre. Sra. Anna Pagans Gruartmoner, alcaldessa de la ciutat. S'inicià amb unes paraules de salutació i benvinguda del Sr. Ramon Piera de Ciurana, president de la comissió organitzadora, recordant que la ciutat de Girona gaudeix d'un patrimoni històric farmacèutic important, cedint la paraula al Sr. Carles Conejero Lobos, president del Col·legi de Farmacèutics de Girona, que dirigí uns mots d'acollida a tots els assistents, congratulant-se de l'elecció de Girona com a seu de les IX Jornades i destacant l'entusiasta col·laboració del Col·legi en posar les seves instal·lacions a disposició de les Jornades. Tot seguit, el Molt Il·ltre. Dr. Xavier Sorní Esteva, president de la Societat organitzadora, donà la benvinguda a tots els participants i als farmacèutics col·legiats assistents a l'acte. Finalment prengué la paraula la Sra. Anna Pagans, que destacà la finalització de les obres de remodelació a l'edifici de l'antic Hospital de Santa Caterina, futura seu de les delegacions territorials de la Generalitat a Girona, ressaltant les reparacions per a la conservació de la farmàcia-museu de l'Hospital, realitzades amb la màxima cura. Desitjà que les Jornades assolissin un alt nivell científic i a tots participants que gaudissin d'una bona estada a la ciutat, i declarà obertes les IX Jornades.

Després d'una breu pausa, el president del Comitè organitzador, Sr. Ramon Piera, va presentar al Dr. Josep Roig Garcia, Cap de la Secció de Cirurgia

Revista12_1.pdf 7 17/12/2009 2:03:20

Sessió d'obertura de les IX Jornades, a la sala de conferències de la Fontana d'Or. D'esquerra a dreta, el Dr. Xavier Sorní, president de la Societat organitzadora, la Sra. Anna Pagans, alcaldessa de Girona, el Dr. Ramon Piera, president de la comissió organitzadora, i el Sr. Carles Conejero, president del Col·legi de Farmacèutics de Girona.

General i Digestiva a l'Hospital Universitari "Josep Trueta" de Girona, expert en història de la medicina, que pronuncià la conferència inaugural sota el títol: *Les institucions sanitàries a la ciutat de Girona en el decurs del segon mil·lenni. Un passeig per l'urbanisme, societat i costums de la Girona medieval a la del segle XX, veient la creació i canvis de les seves institucions sanitàries*. Posteriorment es va oferir un esplèndid refrigeri a tots els assistents a la seu del Col·legi de Farmacèutics. Els membres de les comissions científica i organitzadora, acompanyats del president de la RAFC, van oferir un sopar de treball i d'homenatge a l'il·lustre conferenciant, Dr. Josep Roig.

El dissabte 7 de novembre, pel matí, es presentaren quatre interessants ponències agrupades sota el lema "Farmàcia i Girona", a càrrec del Dr. Joan Muntané Bartra, el Dr. Joaquim Puigvert Solà, el Dr. Pep Valsalobre Palacio i el Sr. Josep Maria Vila Medinyà.

La sessió matinal finalitzà amb una conferència sobre *El fons bibliogràfic de l'antiga Farmàcia Passapera, de Lloret de Mar i la col·lecció de Farmacopees de la Biblioteca de la Fundació Uriach*, a càrrec del Dr. Josep Danon Bretós.

La tarda del dissabte va estar dedicada a la presentació de nou comunicacions, ordenades en dos grups. En el primer, moderat per la Dra. Núria Casamitjana Cucurella, intervingueren la Dra. M. Dolors Gaspar García, la Dra. M. Gracia Seguí Puntas, la Sra. Fàtima López Pérez i el Sr. Ramon Piera de Ciurana. En el segon grup, moderat per la Dra. M. Dolors Gaspar

Revista12_1.pdf 8 17/12/2009 2:03:21

García, intervingueren el Dr. Miquel Ylla-Català Genís, el Dr. Jaume Casas Pla, la Dra. Núria Casamitjana Cucurella, el Sr. Jordi Dolz Santo Domingo, que presentà una comunicació conjuntament amb el Dr. Martí Pujol Forn, i, finalment, el Dr. Enrique Granda Vega.

Al vespre, finalitzant les sessions del dia, el Sr. Josep M. Rovira Anglada pronuncià una conferència glossant la figura d'un farmacèutic polític de la segona meitat del segle XIX.

Els acompanyants pogueren gaudir, voluntàriament, d'una visita al Museu del Barri Jueu i al Museu del Cinema, ambdós de Girona.

El mati del diumenge 8 de novembre, va organitzar-se per a tots els participants, una visita guiada al barri antic de Girona d'una hora i escaig.

A les 12 s'inicià una nova tanda de comunicacions, totes elles dedicades a figures de rellevants farmacèutics i temes de l'arsenal terapèutic de les antigues colònies espanyoles d'Àsia i Amèrica, presentades pel Sr. Juan Ferrer Llusar, el Sr. Francesc Mulet Saragossà i el Sr. Vicente Vicent López. Seguidament, el Dr. José María de Jaime Lorén pronuncià una conferència sobre l'eminent farmacèutic i botànic aragonès José Pardo Sastrón, de finals del segle XIX.

A les dues es procedí a l'acte de cloenda de les IX Jornades amb les intervencions de Dr. Xavier Sorní Esteva, president de la SCHF, agraint moltíssim la col·laboració del Col·legi de Farmacèutics de Girona i destacant la seva satisfacció pels resultats científics assolits en aquestes IX Jornades.

Sessió de cloenda de les IX Jornades. D'esquerra a dreta, el Dr. Xavier Sorní, president de la Societat, el Dr. Ramon Piera, president de la comissió organitzadora, i el Sr. Carles Conejero, president del Col·legi de Farmacèutics de Girona.

Revista12_1.pdf 9 17/12/2009 2:03:21

Tot seguit el Dr. Ramon Piera de Ciurana, president de la comissió organitzadora, manifestà el seu agraïment a totes les persones de SCHF i de la comissió organitzadora per les seves aportacions, suggeriments i suport, especialment a la senyora M. Rosa Molins Pons com a secretària de la comissió. La darrera intervenció fou a càrrec del Sr. Carles Conejero Lobos, que manifestà la satisfacció del Col·legi pel resultat de les Jomades, i aprofità l'ocasió per fer públic el propòsit del Col·legi de dedicar una plana de la web col·legial a les possibles aportacions i referències històriques sobre temes farmacèutics i farmàcies que efectuïn els farmacèutics interessats en aquesta àrea de coneixement. Finalitzà l'acte procedint a la cloenda de les IX Jornades d'Història de la Farmàcia.

Ramon Piera de Ciurana
President de la Comissió organitzadora

ACTIVITATS DEL DISSABTE 12 DE DESEMBRE DE 2009

Com ja és tradicional, la Societat, un any més, va convocar els socis per passar un dia junts i poder desitjar-nos un Bon Nadal.

Visita a l'Exposició «Cerdà i la Barcelona del futur. Realitats vs. projecte»

A dos quarts d'una, trenta de nosaltres ens vam reunir al carrer Montalegre 5, a l'antiga la Casa de la Caritat, avui Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, espai dedicat a exposicions temàtiques i activitats culturals. La visita tenia com objectiu l'exposició commemorativa del 150è aniversari de l'aprovació del Pla Urbanístic de l'Eixample de Barcelona dissenyat per Ildefons Cerdà.

Cerdà va néixer a Centelles l'any 1815, va estudiar primer al seminari de Vic, però després va renunciar a continuar la carrera eclesiàstica; l'any 1832 es va desplaçar a viure a Barcelona on va estudiar arquitectura, i després va anar a Madrid per estudiar enginyeria de camins. La seva obra més important va ser el Pla Urbanístic de l'Eixample per a la ciutat de Barcelona, característic per l'estructura quadriculada dels carrers, des del Besòs fins el Llobregat.

Mentre vèiem l'exposició, un guia ben informat ens anava explicant sobre els diferents plànols. Va destacar que els carrers tenien vint, trenta i fins i tot cinquanta metres d'amplada, dimensions que eren fora de tota mida per a l'època, ja que els carrers de Ciutat Vella solien tenir amplades no superiors a set metres.

En diversos gràfics penjats a les parets es podien veure els eixos viaris, Diagonal, Gran Via, Meridiana, Paral·lel i Passeig de Gràcia, aquesta era una

Revista12_1.pdf 10 17/12/2009 2:03:21

via que ja existia, que unia Barcelona amb la vila propera de Gràcia, i es va mantenir en la seva alineació original inclinada respecte als altres carrers de la quadrícula.

El guia ens explicà que al voltant de Barcelona quasi no hi havia cases, només camps de conreu, ja que en ser plaça forta estava prohibit de construir a una distància menor de 1.200 metres de la muralla, que era la distància aproximada d'un tir de canó. Aquest fet va facilitar el desenvolupament del Pla, i van ser els mateixos propietaris qui sufragaren la urbanització amb part dels beneficis que obtenien en passar la qualificació dels terrenys d'agrícoles a urbans. En un croquis es podien veure totes les rieres que hi havia sobre el terreny i que es van haver de canalitzar i soterrar.

En una altra sala hi havia el plànol dissenyat per l'arquitecte Rovira i Tries, que va ser l'escollit per l'Ajuntament per considerar el seu projecte més adient i amb unes dimensions més petites, decisió que no va tirar endavant perquè el *Ministerio de Fomento* va imposar el seu criteri i féu executar el de Cerdà.

Contemplàrem, en una altra sala, una exposició de fotografies gegants del subsòl de Barcelona i un vídeo immens, que ocupava tota una paret, filmat dins el túnel del metro barceloní, que donava la sensació d'estar viatjant des de la cabina del conductor. En el següent espai es mostraven totes les activitats i serveis propis del territori: transports, correus, botigues, escoles, mercats, etc. Arran de terra hi havia una maqueta de tota la ciutat on es podia veure en tres dimensions tot l'eixample barceloní.

Cerdà en el seu projecte va respectar Ciutat Vella així com els poblets antics de Gràcia i Sants, però un dels seus mèrits principals va ser el disseny de les cruïlles octogonals, que han servit fins als nostres dies per tenir una circulació fluïda.

En un altre díptic ens vam poder assabentar de la densitat urbanística del pla original i de les successives ampliacions, que van culminar en els anys 50 i 60 quan es donaven permisos administratius per cobrir patis interiors d'illes o per fer àtics. En sentit contrari els últims anys s'ha anat afavorint des de l'administració la descongestió i l'ús públic dels patis interiors de les illes.

Dinar social de Nadal

Finalitzada la visita, allí mateix al davant de l'exposició vam anar al restaurant. El menú francament bo, una sopa calenteta seguida d'un llobarret individual, per postres macedònia pastís o sorbet, després un cafè i una sobretaula agradable.

Acabat l'àpat vam marxar pel carrer d'Elisabets, fins a La Rambla i per la plaça de la Vila de Madrid cap al Portal de l'Àngel i carrer de Copons.

Revista12_1.pdf 11 17/12/2009 2:03:21

Sessió de tarda a la seu de la Societat

A la seu de la Societat, ens esperava, tot equipat, el farmacèutic consoci i mag Dr. Jaume Casas, per delectar-nos amb els seus jocs de mans. Primer ens va explicar la diferència entre màgia, il·lusionisme i altres ciències afins. Després uns comentaris sobre mags emblemàtics com Houdini, el rei de l'escapisme, i uns vídeos sobre màgia d'escenari. Finalment, diversos jocs de cartes, i la gentilesa d'explicar-nos alguns dels trucs.

Restava encara l'esperada presentació de la *Caganera farmacèutica*.

Així com l'any passat l'artista Ignasi Sarrias ens va sorprendre amb el regal *del Caganer farmacèutic*, aquest any ho féu amb una nova creació, la *Caganera farmacèutica*, amb la bata blanca. Gràcies Ignasi per posar la teva feina i els seus dots artístics en benefici i gaudi de tots nosaltres.

A la sortida s'havia fet fosc, els carrers en època nadalenca eren plens de gom a gom, i ens vam retirar cap a casa amb la sensació d'haver passat un dissabte molt entretingut.

Josep Bartomeus

La "Caganera farmacèutica", de l'artista i farmacèutic Ignasi Sarrias.

Revista12_1.pdf 12 17/12/2009 2:03:21

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 13-24 (2009). ISSN 1887-908X

L'ACTIVITAT DE CANDELER DE CERA DE L'APOTECARI DE L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ FRANCESC FORÈS (1729-1742): EL SEU ENTORN SIMBÒLIC, PRODUCTIU I COMERCIAL[1]

Ramon Closas i Mestre

Seguint el fil dels articles publicats en els números 9 i 10 d'aquesta Revista, ens endinsarem ara en el vessant de Candeler de cera que Francesc Forès, desenvolupà de forma paral·lela a la d'apotecari i que deixà registrada en el seu *Llibre de Crèdits*, entre els anys 1704 i el 1742.

Aquest Llibre, manuscrit, s'inicia el 1704. En un primer moment recull dades de conductes, comptes i deutes de la botiga, però cap a finals del XVIII[2], incorpora altres anotacions de caire professional, familiar, de la hisenda, de la casa, d'impostos, censals, litigis diversos, etc. Amb això s'enllaça amb la tradició dels *Llibres de Pagès* i *Llibres de Família*, estudiada per Xavier Torres Sans[3], escrits bàsicament per pagesos hisendats i altres professionals per deixar constància de les seves arrels i patrimoni als hereus, a la vegada que es duia un control del negoci. Realment uns instruments riquíssims per fer el que s'ha anomenat la història des de baix.

La part del *Llibre de Crèdits* corresponent al negoci de candeler, escrita únicament de la mà de Francesc Forès[4], l'integren un conjunt de 413 anotacions, realitzades a Linyola i l'Espluga de Francolí, entre el 1704 i el 1742. En cada una d'aquestes anotacions apareix: el nom del client, la seva procedència, professió o càrrec (Majoral d'una Confraria, eclesiàstic, etc.), què compra (cera blanca, cera groga, cerilla, ciris, atxes, encens, benjuí o estorac, etc.), per quin motiu ho compra, la quantitat del producte comprat (en lliures i unces)[5], el preu unitari i el preu final (l'un i l'altre en lliures, sous i diners). La gran majoria de les anotacions estan posteriorment ratllades o amb la paraula *solvit*, del verb llatí solvere, resoldre, tot indicant que aquella venda es va tancar satisfactòriament. Amb tota aquesta informació, hem endegat la reconstrucció de tot l'univers que hi havia darrera de cada un d'aquests elements i que hem concentrat en un entorn simbòlic, un entorn productiu i un de comercial.

Revista12_1.pdf 13 17/12/2009 2:03:21

FRANCESC FORÈS, APOTECARI - CANDELER DE CERA

Francesc Forès va néixer al Vilosell el 7 de gener del 1679 i morí a l'Espluga de Francolí el 16 de juliol de 1753, als 74 anys, d'*apoplegia* o feridura. El seu itinerari professional s'inicia al Vilosell, continua a Vallbona de les Monges, fins el 1704, després a Linyola, del 1704 al 1725, on se'l cita ja com a apotecari[6] i acaba a l'Espluga de Francolí. En aquestes dues poblacions, sabem, pels llibres de comptes, que a més d'apotecari exercia també com Candeler de cera. A l'Espluga s'estableix i obre botiga al carrer d'en Canós, en una casa que havia estat seu de la Castlania de Malet o Guimerà[7]. A partir del 1737 ja el trobem plenament establert socialment, figurant com a procurador de les Confraries del Roser i posteriorment de la Minerva. Això ens dóna la dimensió ja d'un burgès, un apotecari amb relleu social i amb capacitat econòmica com per comprar i reformar una casa de renom i algunes terres, crear censals i deixar quantitats importants de diners i de blat a veïns de l'Espluga.

Professionalment, cal situar Francesc Forès, i amb ell la majoria dels apotecaris coetanis, a les acaballes del que havia estat un model de professió format al llarg de l'Edat mitjana i el Renaixement. Un model molt ben estudiat, entre d'altres, per Carles Vela i Aulesa, professor d'història a la Universitat de Girona, en el cas de la ciutat de Barcelona[8], i que es definiria, bàsicament per la seva complexitat i heterogeneïtat funcional[9], i per un procés formatiu basat en pràctiques a casa d'apotecaris. Aquest model, però, al llarg del segle XVIII es va perdent per la progressiva transformació dels apotecaris en farmacèutics, quedant el mercat de la cera en mans de cerers i adroguers.

L'ENTORN SIMBÒLIC DE LA CERA

Per tal de situar la figura d'aquests apotecaris-candelers, cal veure l'ús i el paper que jugà la cera en aquella societat.

Partim de la idea que la cera es trobava situada, amb molts d'altres elements i instruments, en el nucli d'una cultura material reflex extern d'un univers simbòlic que envoltava moltes de les esferes religioses, quotidianes, socials, econòmiques i polítiques de l'època.

A grans trets, la cera tingué, al llarg d'aquests segles, una gran diversitat d'aplicacions: com a instrument d'il·luminació domèstica (cases, palaus, teatres, etc.), com a instrument de cerimònies religioses (processons, enterraments, ex-vots, etc.), com a ingredient de nombrosos preparats farmacèutics (cerats, emplastres, ungüents, etc.) i altres aplicacions, com cera d'escultor, per fer teixits encerats, per fer segells, lacres, pintures o betums. A partir d'aquests

Revista12_1.pdf 14 17/12/2009 2:03:21

usos podem establir un univers simbòlic que dividirem en diversos criteris: simbologia de poder econòmic i social i una simbologia religiosa.

La que anomenem simbologia de poder econòmic, s'exemplifica en l'ús de la cera com a instrument d'il·luminació domèstica. Aquesta funció, estava circumscrita, però, a les classes més altes, el que anomenaven *Mà grossa* o *Major*, ja que tan sols les cases riques podien pagar l'alt cost dels ciris i candeles per a la casa. La resta, la *Mà mitjana* i la *Mà petita*, utilitzaven candeles de sèu o greix animal, que, en cremar, produïen molt de fum i fortor. Aquest fet ja ens situa en la simbologia de poder econòmic i de distinció social. També, en determinats rituals religiosos, l'ús de més o menys cera marcava un determinat poder econòmic. L'exemple més clar és el cas dels enterraments. Mentre que en el sufragi per la mort de la *Reina Lluïsa, muller de la sacra, catòlica i real majestat del rei nostre senyor don Carlos II*, celebrat a la Seu de Barcelona l'any 1689 es cremen fins a 1.463 lliures de cera (8 ciris de 8 ll de cera cada un, 250 atxes de 4 ll cada una, 5 atxes de 6 ll, 400 ciris de 6 ll, 87 ciris de 1 ll i 300 candeles), amb un cost de 696 lliures 3 sous 3 diners[10]; en un enterrament anomenat general, com el que tingué Ramon Forès i Monfar, es gastaren 16 lliures en cera. I, en tercer lloc, en un enterrament de *Mà menuda* s'utilitzava tan sols cerilla groga, que en molts casos, no superava les 7 unces, amb un cost de 7 sous de cera.

I encara un altre element important. També denotava més poder econòmic el fet de dur ciris més grossos i nous. Pel seu alt preu, els ciris i atxes es reaprofitaven en diverses ocasions, pel que, aquell que disposva de més recursos, lluïa i estrenava ciris, encara que fossin llogats. Fins i tot, això esdevé motiu de competència entre Confraries o parròquies d'una mateixa població. A major poder econòmic, més *llum*, tant en processons, altars i túmuls mortuoris. I, a més *llum*, més rellevància social. Per tot això, la cera esdevé part del que s'ha anomenat *Capital simbòlic*: tota estratègia que visualitza una distinció social i un determinat poder econòmic[11]. Durant l'Edat moderna, de forma molt especial, la classe benestant acumula una sèrie d'activitats, icones i actituds totes elles encarades a exterioritzar i fer visible un *status quo* dominant davant de la societat. El poder econòmic ja l'havien aconseguit. Ara calia fer-lo visible al conjunt de la societat i treure'n els fruits per tal d'incrementar-lo i suportar-lo amb poder polític. Una estratègia que es concreta en l'adquisició d'un protagonisme en la vida religiosa, social i política de la comunitat. A l'Espluga, per exemple, són els integrants de les cases benestants d'hisendats els que dominen les Confraries i monopolitzen la vida política del poble, acaparant els llocs de Batlle, Jurats i Regidors. Seran les mateixes famílies que veurem com creen els seus propis censals, Beneficis, Fundacions pietoses, etc.[12] En cada una d'aquestes accions, la cera hi és present, com a instrument material.

Revista12_1.pdf 15 17/12/2009 2:03:21

La cera, també la trobem com a símbol col·lectiu, actuant com a element sancionador: l'exemple més clar és el cas de la Confraria de Sant Esteve o dels Fadrins de l'Espluga de Francolí[13]. En les seves ordinacions consta que, quan un vidu esposava una donzella, havia de pagar a la Confraria 3, 2 o 1 lliura de cera, depenent de si formava part de la *Mà major, mitjana* o *menuda*, com a compensació. Darrera d'aquest fet, observem, per una part com es fa servir la cera com a instrument monetari, per la seva alta valoració social tant a nivell econòmic com sobretot simbòlic; i per altra banda, s'usa justament la cera i no els diners perquè en definitiva no es pot dir que es tractés d'una sanció regulada o legal. El transgressor trenca una norma socialment acceptada i la Confraria, guardiana de l'ortodòxia -que establia que tan sols els fadrins podien casar-se amb aquestes noies solteres- aplica una sanció exercint el paper d'administració, però sense poder utilitzar els seus mecanismes.

I un darrer exemple. Segons explicava Jean Pierre Bénézet[14], un apotecari de Marsella entregava *una torcha de siria pesant una lliura per far poutar a ung que havia jurat de Dieu*, és a dir, que havia blasfemat en públic. El blasfem era objecte d'un càstig social, públic i exemplificador per a tothom i la cera era l'element que representava, exterioritzava aquest càstig. Molt semblant al que havien esdevingut els judicis i les execucions de la Inquisició.

Finalment tindríem la simbologia religiosa, o com diu el mateix Jean Pierre Bénézet[15], la dimensió religiosa del treball de la cera en les oficines d'apotecaris. Aquesta, es pot observar en dos nivells. Per una part tenim la interpretació que l'Església ha donat a l'ús de la cera des de sempre en la litúrgia. De les moltes versions donades d'aquest simbolisme, destaquem el fet mateix de cremar cera com a residu d'un ritual ancestral significant el sacrifici en honor d'una divinitat, o de la llum del ciri. El més reiterat, però, és la identificació d'aquesta llum i en particular la del ciri Pasqual, simbolitzant el Crist Rei. A més, en aquest ciri, per incrementar el seu simbolisme, s'hi inserien cinc grans d'encens (barrejat amb benjuí i estorac entre d'altres espècies) per a simbolitzar les cinc ferides de Crist a la creu; o l'ús de cerilla groga en els enterraments, que, com diu Eugeni Perea[16], simbolitzava el donar llum a les ànimes en el seu camí cap al més enllà.

Per altra banda, i sobretot a partir el Concili de Trento (1545-1563), s'institucionalitza una litúrgia i una organització dels cossos socials a partir dels criteris d'uniformització, massificació i teatralitat dels rituals religiosos[17]. Dins d'aquesta litúrgia, la cera, en les seves múltiples formes, pren una funció essencial, ja que esdevé un instrument bàsic en l'escenografia i en l'afany de teatralitzar i visualitzar els paràmetres d'una vocació recatolitzadora de l'Església del moment[18]. És la pedagogia de Trento, que intenta lluitar contra

Revista12_1.pdf 16 17/12/2009 2:03:21

les esglésies reformistes amb una crida a l'ortodòxia catòlica. A l'Espluga, l'exemple definitiu de la normativització d'aquesta nova pedagogia és l'escrit del Rector de l'Espluga, Joan Francesc Vilamajor[19], on es regula tota la litúrgia i les activitats religioses del poble, des de la vida comunitària, l'ordre i les normes de cada un dels diferents tipus de celebració, tot el calendari litúrgic, el paper de cada estament, l'ordre i la regulació en les celebracions, etc.

L'ENTORN PRODUCTIU DE L'APOTECARI-CANDELER DE CERA

El que estem anomenant com a cera, es concretava en diversos instruments[20], depenent de la quantitat i de la qualitat de cera i de blens utilitzats. Una diversitat anatòmica que sempre estigué molt regulada tant per les Autoritats com pel Col·legi de Cerers[21], especialment la qualitat de la cera i la composició del ble per a cada tipus de ciri.

L'entorn productiu d'aquests instruments englobaria l'elaboració de la matèria primera i la seva posterior transformació. Malgrat tot, pel contingut i per la finalitat mateixa d'aquest article, tan sols ens centrarem en la primera fase. La fabricació dels ciris es pot seguir fil per randa en diverses publicacions com per exemple el *Manual del Cerero*[22] de l'any 1843 i el llibre de Josep Vert[23].

Tot el procés productiu s'inicia amb els que anomenarem proveïdors de cera, els que aconseguien i preparaven la matèria primera i la venien a Francesc Forès, perquè aquest en fes la transformació adequada. De proveïdors en trobem de dos tipus. Per una banda, els pagesos que tenien arnes i que en treien la mel i la cera i, de l'altra, els revenedors de refús. Els pagesos de la comarca conreaven la cera en arneres o seguers que posaven en les parets dels bancals o feixes. Molts cops, trobem que Francesc Forès avança una certa quantitat de diners al pagès perquè li porti cera. És el cas de l'ermità Joan Borges, que el 1730, rep 30 lliures i li porta el mateix any, 78 lliures i 7 unces de cera verge. El pagès, al portar la cera, ja n'havia fet una primera fosa, després de treure-la del rusc i de separar-la de la mel. Els seus proveïdors venien principalment, des de l'Espluga fins al Vilosell, Fulleda o Vinaixa[24]. Per altra banda, tindríem els particulars i els eclesiàstics que revenien l'anomenat refús, la cera sobrant de ciris i d'atxes i, fins i tot, els regalims que deixaven. Amb això, l'apotecari en feia una segona fosa, molts cops barrejada amb seu o greix per fer-ne ciris i candeles i cerilla de baixa qualitat, usada ja no per a processons, sinó en activitats quotidianes, fanals de carreters, serenos, etc. Aquest procés estava fortament vigilat per inspectors dels Col·legis de Cerers o pels *Mostassafs*, per evitar que es vengués com a cera nova[25].

Revista12_1.pdf 17 17/12/2009 2:03:21

L'ENTORN COMERCIAL DE LA COMPRAVENDA DE CERA A LA BOTIGA DE FRANCESC FORÈS

Aquest és el tema del que més dades ens donen els llibres de comptes i que ens permetrà descriure i avaluar el que va ser pròpiament el mercat de la cera de Francesc Forès, aprofundint en la descripció i en l'anàlisi de la seva clientela i en tot l'entramat de la compravenda.

Territorialment, aquest mercat es concentra en un arc que comprèn la part oriental de la Conca de Barberà i la Baixa Segarra: des del Vilosell a Vinaixa, Fulleda, Vallclara, Vimbodí, Senan, l'Albi, Prades, La Guàrdia de Prats i evidentment, l'Espluga de Francolí. L'Espluga acumula el 58,2% de les vendes, i de la resta en destaquem tan sols el 14,7 del Vilosell i el 10,5% de Vallclara. La resta es mouen entre el 0,5 i el 3%. Hi ha dos territoris clars que no cobreix: Montblanc i Poblet. Dues poblacions que comptaven amb els seus propis apotecaris i candelers de cera.

D'una forma molt general, la clientela de la cera es podria definir com un grup força homogeni caracteritzat per un nivell econòmic mitjà alt i que inclouria bàsicament tres grups: la parròquia, les Confraries i els particulars. Percentualment, la parròquia acumula el 31,5 % de les vendes, les Confraries el 20,5% i els particulars i no identificats el 47,5%.

De cada un en veurem, que compren, quan ho compren i quin ús li donen. En primer lloc tenim la Parròquia[26], els membres de la qual acudeixen a la botiga per a adquirir cera per a l'església, les capelles, el Monument i altres festivitats religioses de la litúrgia anual. El rector[27] havia de mantenir dos ciris encesos en les vespres de tot l'any i també els dissabtes de l'any a completes. La resta ho posava el Sagristà. També, per la celebració de la Candelera, el dos de febrer, el rector donava una candela blanca d'una unça a cada un dels residents o membres de la Comunitat de Preveres, una candela blanca de mitja unça a les autoritats i sagristans, i als altres del *poble*, una candeleta blanca o d'altres colors, de forma que distribuïa unes tres lliures de cera. També estava obligat a posar dos ciris en els nocturns de Quaresma. Per Setmana Santa, el rector posava dos ciris blancs d'una lliura i sis coquetes de cera vermella pel Monument. En el triangle de Fassos, el rector posava 14 ciris grocs de tres unces i un de blanc. Per altra banda, el sagristà, pagava el ciri pasqual amb cinc grans d'encens, estorac i benjuí. La comunitat també pagava la cera dels diumenges i dels dijous de l'octava de Corpus, i el sagristà la del dia de Corpus. En tots els casos, el rector es quedava amb el refús, que posteriorment revenia al candeler.

En segon lloc, les Confraries[28]. A l'Espluga existiren entre d'altres, la Confraria del Roser, la de Sant Esteve o dels Fadrins, la de la Minerva o la de

Revista12_1.pdf 18 17/12/2009 2:03:21

l'Assumpta. Aquestes estructures estaven dirigides pels Majorals, uns personatges generalment d'un cert nivell econòmic i amb un poder social creixent. Seran aquests els que aniran fins a can Forès per fer-se amb els ciris, les atxes i d'altres instruments, per posar *llum* a les diferents festivitats que marcaven les seves ordinacions. Heus aquí alguns exemples, segons el que deixa escrit el rector de l'Espluga[29]. La Confraria de l'Assumpta tenia l'obligació d'il·luminar l'altar de la Verge de la Llitera en la seva vuitada o octava, la Confraria de la Minerva o del Santíssim actuava el tercer diumenge de cada mes en les festes del Santíssim Sagrament del Corpus i els dies de Carnestoltes. El tercer diumenge es feia una processó pels voltants de l'església portant la bandera i els ciris. A més, els dies de festa s'havia d'il·luminar el Santíssim amb 6 ciris a cada costat i quan es feia la processó o s'havia de portar el viàtic, acompanyar-lo amb 2 atxes. I finalment, per la vuitada de Corpus, cada un dels dies una de les Confraries, hi posava la cera que calia.

I en darrer terme, els particulars. Aquests acudien a la botiga bàsicament per adquirir cerilla groga o ciris per a enterraments. La cerilla, i una quantitat determinada de pa, havien de ser oferts per la família al rector. En aquest cas, per la reduïda despesa que fan amb cera, creiem que es podrien tractar d'integrants de l'anomenada *Mà petita*. És l'única referència d'aquest grup comprant cera. La compra de ciris per a enterraments generals, la realitzava la *Mà major*, per la quantitat de cera que calia cremar i entregar. En tots els casos, s'observen nombroses anotacions d'adquisició de cera per a les novenes. Destaquem el fet que hi havia algunes famílies de *Mà grossa*, que mitjançant Fundacions, dotaven de cera alguns altars en determinades dates, com és el cas de la família Poca, la família Xambó o la família Dilla. Són més exemples de significació social d'aquesta èlit i del paper de la cera com a visualitzador d'aquest poder[30]. Amb tot això ens podem arribar a fer una lleugera idea de la importància de la indústria de la cera en una població com l'Espluga i a qualsevol nucli urbà.

Pel que fa a l'entramat de la compravenda de cera anotat en el *Llibre de Crèdits* entre els anys 1729 i 1747, i comptabilitzant les 413 anotacions, volem destacar que un 36% corresponen a cera blanca[31], un 13% a cerilla groga i un 9% a ciris de 3 unces. Aquestes vendes, en el calendari, es concentren bàsicament entre els mesos d'abril i maig, pel que està clar que és la Setmana Santa el moment de més activitat comercial a la botiga, en relació a la cera. Altres esdeveniments que destaquen són els corresponents a les octaves de Corpus o de l'Assumpció i pel Novenari de les Ànimes.

Com a forma de pagament, en la seva gran majoria, es paga amb moneda. Això ens referma en la idea que es tracta d'una clientela amb un nivell econòmic mitjà-alt, més que res perquè disposaven de moneda. Això no passava amb

Revista12_1.pdf 19 17/12/2009 2:03:21

pobres o membres de la *Mà petita*. Les formes alternatives de pagament serien bàsicament en espècies, com el cas que es paga amb un moltó o amb mantega, o els nombrosos casos que s'entrega refús i es compra cera nova. Aquesta modalitat la protagonitzen majoritàriament el rector i sagristans, que, com hem vist, es quedaven amb el refús que sobrava o queia dels ciris encesos en les celebracions religioses.

Un altre mètode molt generalitzat de venda o comercialització, era el de lloguer o la revenda de ciris usats. Aquest sistema es basava en el mecanisme de compra-lloguer, en el que el client tan sols comprava la part del ciri cremada i pagava el lloguer del que no es consumia, i que continuava essent propietat del candeler. Amb això, la Confraria s'estalviava haver de comprar l'atxa sencera i l'apotecari-candeler, podia reaprofitar el que quedava per fer altres tipus de ciris[32].

També cal esmentar el fet de la morositat. Així com en el món de les Conductes d'apotecari hi trobem una altíssima incidència de la morositat dels clients[33], en el comerç de la cera, la morositat es pot considerar com a residual. Malgrat que en alguns casos, trobem un cert retràs en l'abonament de les quantitats en deute, en la majoria hi ha una entrega força rellevant de diners.

Al llarg d'aquest article hem anat afirmant que la causa de diversos fets i significacions era el de l'alt preu de la cera. Vegem quin era aquest preu i perquè era considerat un autèntic producte de luxe. En cada anotació, Francesc Forès ens va donant el preu unitari de venda. Amb aquestes dades, podem establir una evolució del preu des del 1729 al 1747. Heus aquí quatre anys significatius i que ens marquen una tendència:

Any	Preu de compra	Preu de venda
1.729	8 s	11 s
1.733	8 s	12 s
1.735	10 s	12 s
1.745	11 s	12 s

(Font: elaboració pròpia a partir del *Llibre de Crèdits*)

És a dir, mentre que el preu de compra experimenta un augment de 3 s, el de venda tan sols 1 sou. Això s'explicaria per diversos motius, però el principal és la regulació màxima de preus que es van dictant al llarg d'aquests anys. La conseqüència directa que creiem que té aquesta evolució, és que la fabricació de ciris, malgrat ser un negoci altament rendible en el significatiu,

Revista12_1.pdf 20 17/12/2009 2:03:21

deixa de ser-ho en l'econòmic, ja que el benefici es redueix molt i no pot cobrir les diverses despeses de fabricació. I aquests 12s. la lliura, era realment una quantitat de producte de luxe? En ell mateix, no era un preu que fugís excessivament de la normalitat. Més aviat creiem que, el luxe estava en la intensitat i la necessitat del seu ús. La rendibilitat d'un ciri, per a ús quotidià era molt petita, ja que per aquest preu, la seva durada era reduïda, es cremava amb poc temps. Per això, en la majoria de les llars, es feien servir les candeles de sèu. Tan sols una comparació, malgrat que una mica perillosa per la poca relació entre ambdues i per les unitats pròpies de cada una: l'any 1729, mentre que una lliura de blat costava aproximadament 6 diners, la lliura de cera valia 12 sous, és a dir 144 diners.

Finalment, un apunt del volum de negoci que podia arribar a moure Francesc Forès entre els anys 1729 i 1747:

Cera venuda		**Cera comprada**	
Pes	Cost	Pes	Cost
1378 ll	807 ll	554 ll	323 ll

(Font: elaboració pròpia a partir del *Llibre de Crèdits*)

Abans citàvem que pel funeral de la Reina Lluïsa, el Comú de Barcelona encarregava al candeler de cera Grau Masferrer 1460 lliures de cera. Francesc Forès, ni amb 17 anys de treball supera aquesta xifra. Amb això també ens podem adonar del nivell de negoci a Barcelona, o a l'Espluga. I pot ser amb aquestes darreres xifres també tindríem més elements per a entendre per què cap dels descendents de Francesc Forès continuà l'activitat de candeler. A les raons abans esmentades d'especialització professional, segurament també hi jugà aquest fet de pèrdua de negoci. Un negoci que, per la mateixa especialització si que pogueren mantenir els cerers, ja que ells podien comprar i vendre majors quantitats de cera i mantenir un cert nivell de benefici acceptable.

CONCLUSIONS

A tall de conclusions, ens quedaríem tan sols amb dues. La primera: Francesc Forès, com a candeler de cera, intervé com a mitjancer en el sí d'una cultura material essencial en el marc d'un univers o capital simbòlic de primer ordre que enllaça tots els cercles vitals del seu temps. La segona: Francesc Forès, i amb ell la majoria dels apotecaris que en ple del segle XVIII encara

Revista12_1.pdf 21 17/12/2009 2:03:21

treballaven la cera, abandonen aquesta activitat per la progressiva especialització d'aquest col·lectiu, pel poc rendiment econòmic i per la pèrdua del mercat en si mateix, passant aquest en la seva totalitat a mans dels cerers.

BIBLIOGRAFIA

- CLOSAS i MESTRE, Ramon (2008): "*La nissaga d'apotecaris Forès-Carulla de l'Espluga de Francolí a través dels seus llibres de comptes*". Revista de la SCHF. Any 3. Núm. 9. Desembre 2008.
- CLOSAS i MESTRE, Ramon (2009): "*Les conductes de l'apotecari Ramon Forès i Monfar a través del seu llibre de cobrança (1754-1774*)". Revista de la SCHF. Any 4. Núm. 10. Abril 2009.
- JORDI i GONZALEZ, Ramon (2.003): Colectanea de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña. (1207-1997). Fundació Uriach 1838.
- LE NORMAND, L. Seb. (1843): Manual del Cerero ó fabricante de velas de cera. Imprenta de Fuentenebro. Madrid.
- ROCA i ARMENGOL, Jordi (2.002): Història de l'Espluga de Francolí. Vol. IV. L'Edat Moderna. Pagès Editors. L'Espluga de Francolí.
- SERNA, E. – VILA, P. (editors) (2.006): Receptes i remeis de Pelegrí Estiu. Receptari d'adrogueria, pastisseria, rebosteria i remeis casolans dels segles XVIII-XIX. Quaderns de les 7 sivelles. CCG Edicions. Girona.
- TORRES i SANS, Xavier (2.000): Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII): memòries de pagès, memòries de mas. CCG Edicions. Universitat de Girona. Girona.
- VELA i AULESA, Carles (2006): *Ordinacions, privilegis i oficis. La regulació de l'Art de l'especieria (s. XIV-XV)*. Anuario de Estudios Medievales. Núm. 36/2. juliol-desembre 2006. pags. 839-882.
- VELA i AULESA, Carles (2001): *Les Ordinacions de mercaderies encamerades o falsificades. Evolució del control municipal sobre la qualitat de les espècies i drogues (segles XIV-XV)*. Barcelona Quaderns d'Història, núm.5. Barcelona.
- VERT, J.: La indústria de la cera, els ex-vots i les devocions populars. Museu del Montgrí i del Baix Ter. Torroella de Montgrí.

NOTES

1) El present article, adaptació de la conferència llegida a la seu de la SCHF el 18 de maig del 2.009, s'emmarca en un projecte d'investigació sobre una nissaga d'apotecaris i en general sobre aquesta professió que vinc desenvolupant des de l'any 2.007, i del que ja he publicat 2 articles [CLOSAS i MESTRE, Ramon (2008) i CLOSAS i MESTRE, Ramon (2009)].

Revista12_1.pdf 22 17/12/2009 2:03:21

2) Quan ja intervenen els descendents de Francesc Forès.
3) Vegeu TORRES i SANS, Xavier (2.000).
4) Cap dels seus descendents continuà aquesta línia com a Candeler de cera.
5) Les unitats de mesura de pes de la cera eren la lliura i la unça. Dotze unces corresponien a una lliura de cera.
6) Vegeu JORDI GONZALEZ, Jordi (2.003), pàg. 538 .
7) Per aprofundir en l'origen i poder de les Castlanies a l'Espluga de Francolí, vegeu ROCA i ARMENGOL, Jordi (2.002), pàg. 87.
8) Carles Vela i Aulesa ha centrat gran part de la seva activitat investigadora en l'estudi sobre el món dels apotecaris i especiers medievals a la ciutat de Barcelona. La principal característica és la originalitat dels seus enfocs i dels instruments bibliogràfics utilitzats. El resultat és una imatge multidisciplinar d'aquest col·lectiu a partir de les seves Ordinacions, els testaments, les actuacions del Mostassaf, entre d'altres.
9) Aquests professionals se'ls pot arribar a citar com a apotecaris, especiers, candelers, adroguers, sucrers, xocolaters, etc.
10) Referència presa del volum 1 del "*Llibre de Solemnitats de Barcelona*" a càrrec d'A. Duran i Sanpere i J. Sanabra i editada per l'Institut d'Estudis Catalans (1930).
11) Sobre el concepte de *Capital Simbòlic*, vegeu els articles de Carles Salazar i Joaquim Capdevila, publicats als núms. 8 (1990) i 12 (1998) de la revista *Estudis d'Història Agrària* de la Universitat de Barcelona, respectivament.
12) Aquestes actituds pietoses han estat estudiades per Martí Gelabertó a "*Cultura clerical, religiosidad de los laicos y orden político en la Catalunya moderna (siglos XVI-XVIII"). Pedralbes, Revista d'Història Moderna*, de la U.B., núm. 23 (2.003).
13) Vegeu ROCA i ARMENGOL, Jordi (2.002), pag. 148. Aquests fets s'enllaçarien amb els anomenats *Esquellots*. Sobre aquests rituals, vegeu l'article de Martí Gelabertó "*Cofradías y sociabilidad festiva en la Cataluña del siglo XVII*", publicat a *Pedralbes, Revista d'Història Moderna*, de la U.B núm. 13/2 (1993).
14) Vegeu la comunicació de Bénézet, J.P. "*Exvotos y ofertas propiciatorias como marcadores nosográficos*" llegida en el marc de les VII Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana. Montblanc. 2005. pàgs. 167-172.
15) Op. Cit. nota núm.14.
16) Vegeu Perea, E. (1998), "*L'advocació de les ànimes del purgatori a l'Europa posttridentina: apunts per a una història de l'Arxidiòcesi de Tarragona*", Pedralbes. Revista d'Història Moderna, núm.18 (1). Universitat de Barcelona.
17) Sobre la cultura d'aquesta època, entre molts d'altres, consulteu el magnífic assaig de José A. Maravall (1983), *La cultura del Barroco*, editat per Editorial Ariel. També cal destacar l'article de Josep Alavedra (2.004) "*Les confraries: sociabilitat de laics malgrat Trento*", publicat en el núm. 22 de *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* de la U.A.B.
18) Martí Gelabertó (2.003) també parla de "mediadores celestiales en la vida cotidiana de las persona" (op. cit. nota 12).

Revista12_1.pdf 23 17/12/2009 2:03:21

19) Es tracta de l'estudi i transcripció realitzat per Jordi Roca del manuscrit de Joan Francesc Vilamajor, rector de l'Espluga de Francolí, anomenat "*Obligacions del rector de l'Espluga de Francolí*" datat el 1732 i publicat el 1998 per la Parròquia de Sant Miquel Arcàngel d'aquesta població.

20) Els principals instruments de cera eren els ciris, atxes i brandons, cerilla, candeles i pans de cera vermella. Però també feien cera sense obrar, creus de cera, ex-vots i d'altres instruments.

21) Aquesta funció fou desenvolupada pel *Mostassaf* i pel Col·legi de Cerers, atenent a les diferents Ordinacions que va dictant tant el Comú de Barcelona, com legislacions de Ferran el Catòlic i Felip II, entre el s. XIV i XVI. Sobre aquestes ordinacions, cal destacar l'estudi de Carles Vela (2.001). És notori que algunes d'aquestes normatives encara eren vigents en ple s. XIX, ja que es publiquen en el volum 11 de "*Los Códigos Españoles concordados y anotados. Leyes de la Nueva Recopilación que no han sido comprendidas en la novísima*" editats a Madrid el 1850.

22) LE NORMAND, L. Seb. (1843).

23) VERT, J. descriu de forma molt acurada tot el món dels cerers de Torroella de Montgrí i en especial les diferents fases de fabricació d'útils de cera. També agraeixo a en Jordi Subirà, de la Cereria Subirà de Barcelona, les explicacions i aclariments tècnics sobre processos i conceptes d'aquesta professió.

24) Pel que no hi hauria importació de cera de l'exterior, cosa que si que trobem en cerers de Barcelona. El volum de negoci marca la necessitat d'importar o no cera de diversos països, sobretot de l'àrea del Mediterrani.

25) Vegeu nota 21.

26) Integren aquest grup el rector, el sagristà i la Comunitat de Preveres o Reverents.

27) Op. Cit. nota 19.

28) Sobre la definició i funcions de les Confraries a l'Espluga de Francolí, vegeu l'estudi de ROCA i ARMENGOL, J. (1984),"*Les Confraries religioses de l'Espluga de Francolí*". *Arrels, Miscel·lània d'aportacions històriques i documentals de l'Espluga de Francolí*, núm.4. Centre d'Estudis Locals del Casal de l'Espluga de Francolí.

29) Op. Cit. notes 19 i 28.

30) Vegeu Martí Gelabertó (1993), op. cit. notes 13 i 19.

31) Sota aquesta denominació tant s'hi podia incloure qualsevol tipus de ciri que havia estat blanquejat, com també l'anomenada cera sense obrar.

32) Sobre aquest sistema, vegeu l'article de Carles Vela "*El Control de la Candeleria de cera a Barcelona. Una visió diacrònica (s. XIV-XVI)*", dins *El Món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta*. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona. 2003. Edicions de la Universitat de Barcelona. Pags. 1.065-1.083.

33) Vegeu CLOSAS i MESTRE, Ramon (2009).

Revista12_1.pdf 24 17/12/2009 2:03:21

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 25-34 (2009). ISSN 1887-908X

UTILITZACIÓ TERAPÈUTICA DELS ENZIMS DIGESTIUS. "EL ESTOMAGO ARTIFICIAL" (O "POLVOS DEL DR. KUNTZ")

J. Boatella [(*)] ***i A. Hernández*** [(**)]

[(*)] *Universitat de Barcelona //* [(**)] *Universidad de Alcalá*

INTRODUCCIÓ

A finals del segle XIX, varen aparèixer a la premsa espanyola diferents anuncis d'un preparat farmacèutic denominat "El estómago artificial" (o "Polvos del Dr. Kuntz")[1] que, juntament amb altres fórmules semblants, fou el fruit resultant de l'aplicació dels descobriments que durant les darreres dècades del segle s'havien produït en relació amb el coneixement dels processos implicats en la digestió[2]. Cal dir que aquest producte fou objecte d'una intensa campanya publicitària i que va gaudir d'un gran èxit i popularitat, per ser considerat una veritable innovació terapèutica. Per aquest motiu, posteriorment se n'ha fet referència com exemple d'un medicament singular, pertanyent a una època en la que precisament, va produir-se la transició del remei secret, a l'específic i l'especialitat farmacèutica[3].

L'època i les característiques del producte fan pensar, sens dubte, en la utilització d'enzims digestius en la seva formulació. Aquesta sospita queda plenament confirmada en la documentació que ha pogut ser consultada (Archivo General de la Administración del Estado), en la que hi consta que, efectivament, es tractava d'una especialitat elaborada, inicialment, amb pancreatina, entre d'altres principis actius. En aquest treball s'aporten dades sobre la seva composició i registre, a la vegada que s'analitza el context en el que va aparèixer aquest preparat i alguns aspectes relacionats amb la seva efectivitat.

ELS ENZIMS DIGESTIUS

Amb el descobriment de diferents enzims durant la primera meitat del segle XIX, va obrir-se un capítol d'enorme importància en la història de la química fisiològica i de la terapèutica. Fou l'any 1833, quan A. Payen (1795-1871) i J. F. Persoz (1805-1868), aïllaren una substància en l'extracte de malta,

Revista12_1.pdf 25 17/12/2009 2:03:21

capaç de transformar el midó en glucosa, a la que varen denominar diastasa, demostrant, a més, la seva presència en la saliva. Pocs anys després (1836), el zoòleg alemany T. Schwann (1810-1882), va descobrir la pepsina en l'extracte d'estómac i el 1837, P. J. Robiquet (1780,1840), J. von Liebig (1803-1873) i F. Wöhler (1800-1882), la "emulsina" (ß – glucosidasa).

Fins aleshores, es considerava que la digestió era un procés produït exclusivament a l'estómac, però aquesta visió va quedar modificada quan C. Bernard (1813-1878) va posar de manifest el paper del suc pancreàtic, la seva activitat emulgent (1846), la presència de lipasa (1849) en la seva composició i la seva activitat sobre els greixos, midó i "proteoides" no dissolts per l'estómac. De forma paral·lela, l'interès per l'estudi del pàncrees va conduir a P. Langerhans, (1847-1888), al descobriment (1868) de les cèl·lules glandulars, sense comunicació amb cap conducte excretor i de les estructures que uns anys més tard (1889) V. Diamare va denominar "isole de Langerhans" i suggerí que aquestes fossin el lloc d'una secreció interna (1902), hipòtesi enunciada també per altres autors, com ara E. Laguesse, E. Sharpey-Schäfer, etc.[4, 5, 6].

A destacar per les seves importants contribucions al coneixement dels processos relacionats amb la digestió, és el metge F.R. Corvisart (1824-1882). A banda de ser l'introductor dels enzims en la terapèutica, va descriure l'existència d'un nou enzim d'origen pancreàtic capaç de transformar en peptones les matèries albuminoideas, i les seves aportacions, de gran impacte en els àmbits mèdics de l'època, quedaren plasmades en nombroses publicacions. E. Ballard, comenta al respecte l'estat d'aquests coneixements: *"...alimentary matters must, before they can be made susceptible of assimilation, undergo a change in their chemical and physical characters. M. Corvisart divides food into aliments and nutriments ...The former being such substances as are useless for purposes of nutrition prior to digestion; the latter, such as having undergone this process are rendered capable of assimilation. The conversion of aliment into nutriment is partially effected by cooking, but mainly by the action upon it of the gastric juice the most important constituent of which is an azotised substance, of the nature of a ferment, Pepsine"*[7].

Pocs anys després, W. F. Kühne (1837-1900), pare de la denominació "enzim", va estudiar l'activitat dels d'origen pancreàtic i, en especial, d'un d'ells, al que va denominar tripsina (1876)[8], originat amb forma d'un precursor inactiu (tripsinogen) i capaç de quallar la llet [9]. A la vegada, va diferenciar l'activitat enzimàtica del tracte digestiu de la d'origen microbià. Ja a finals de segle, varen aparèixer diferents publicacions d'origen rus, relacionades amb aquest tema, degudes principalment a deixebles i seguidors de I. P. Pavloff, com Dolinsky o Chepovalnikoff. Entre d'altres aspectes, aquests treballs posaren de manifest l'activació que pateix el suc pancreàtic en entrar en contacte

Revista12_1.pdf 26 17/12/2009 2:03:21

amb la membrana duodenal (o el seu extracte), essent el propi Pavloff qui va assumir que un nou enzim (enteroquinasa) n'era el responsable[10].

D'aquesta forma s'havia gairebé completat el coneixement dels principals sistemes enzimàtics implicats en la digestió, s'iniciava el desenvolupament de l'endocrinologia i també, la consolidació de l'opoteràpia com a eina terapèutica, gràcies als treballs de L. Landouzy en 1898 i als precedents d'A. Berthold i de C. Brown-Sèquard[11].

ELS PRIMERS PREPARATS

En l'obra d'A. Gubler publicada l'any 1868[12], es fa referència a la pepsina (Deschamps) o gasterasa (Payen), de fórmula C5H6Az2O2 i als diferents preparats existents a l'època com ara la "Pólvora nutritiva" (L. Corvisart) o "Pepsina de Boudault", "Liquen de pepsina" (Morson), "Xarop de pepsina" (L. Corvisart), "Elixir de pepsina" (Mialhe), "Vi de pepsina (Dufilho), "Pastilles Berthé" i "Píndoles Boudalut-Hottot". Així mateix, es comenta l'existència d'altres preparacions que incloïen el subnitrat de bismut o el iodur de ferro reduït (Hogg) i de càpsules de copahu i pepsina (Ricord-Favrot). La pancreatina no apareix fins a la segona edició de la mateixa obra (1874), citada com un "albuminoide" amb acció sinèrgica de la pepsina, i fent esment de diferents opinions no coincidents (Magendie, Bernard, Defresne) quan a la importància de l'acidesa (o alcalinitat) òptima per a la seva activitat efectiva. S'indica, a més, les temptatives de diferents metges per a la seva utilització clínica, dutes a terme a França i Anglaterra.

Aquests treballs varen fer possible un millor coneixement de les propietats de la pepsina i la pancreatina, tal com ho demostren les entrades corresponents en una edició de finals de segle (aprox. 1885) de la coneguda obra "L'Officine ou Repertoire General De Pharmacie Pratique" de François-Laurent Dorvault (1815-1879):

> *"**Pepsine**: ...a été introduite dans la thérapeutique française, par le docteur L. Corvisart. Ce prinicipe digestive s'emploie dans le cas où l'estomac étant altéré dans sa secretion, les digestions son laborieuses, imparfaites ou impossibles, c'est a dire dans la dyspepsie, l'apepsie, la gastralgie et autres afections de l'appareil digestif, dans lesquelles (parce que l'estomac n'a pas recouvré sa force sécrétoire) on n'ose point encore alimenter; dans d'autres, où les tentatives d'alimentation causent le vomissement, la diarrhée, etc. La pepsine officinale est la base d'une preparation pharmaceutique, dite poudre nutrimentive (Corvisart et Boudault) ou Pepsine amylacée... MM. Corvisat et Boudault*

Revista12_1.pdf 27 17/12/2009 2:03:22

on donné quatre formules de poudres nutrimentives : nº1) ...ferment complet, ou pepsine acidifiée...; nº2) ... additionée de clorhydrate de morphine; 3) ...on a ajouté strychnine; 4) ...pepsine neutre.”.

*“**Pancreatine**: ...Matière active de suc pancréatique. C’est un ferment (diastase pancréatique) sous l’influence duquel celui-ci saccharifie l’amidon, dedouble en acides gras et en glycerine les corps gras neutres...On obtient la pancreatine en traitant par l’acool le liquide (suc pancréatique) sécrété par cette glande et desechant dans le vide, le precipité recueilli. M. Dobell épuise le pancréas per l’eau, en melange l’extrait avec de la poudre de malt, puis la desèche. En 1864, le Dr. Dobell a cité de nombreux cas à l’appui des bones effets de la pancreatine. Depuis cette époque, en Angleterre, en Belgique, on emploie la pancreatine comme stimulant de la digestion des corps gras...c’est donc un pendant à la pepsine qui, elle, digère la fibrine animale. On l’administre généralement sous forme d’emulsion ou en solution dans l’alcool faible, et aussi sous forme de poudre et de potion digestive (Van den Corput)”.*

Sembla que les primeres preparacions de suc pancreàtic foren degudes a Defresne (precipitació amb alcohol) i a Schiff (dissolta en glicerina, segons el procediment proposat per Vittich)[13]. Però l’interès per aquestes qüestions i la importància que tenien en l’alimentació de pacients amb diferents patologies relacionades amb l’aparell digestiu, va provocar que a principis de la dècada dels anys 80 apareguessin diferents preparats elaborats amb glàndula de porc, com ara el “Liquor pancreaticus” de Benger, el “Extractum pancreaticus” de Fairchild, la “Pancreatin” de Savoir i Moore o el “Liquor Trypsin” d’Allen i Hanbury[14]. Alguns d’aquests productes, fonamentats en el concepte de la “digestió artificial”, utilitzat per primera vegada per Dobell en 1863[15] i també per Ballard[7], haurien de tenir una gran importància en el desenvolupament posterior de productes alimentaris “parcialment digerits” (“peptonitzats”)[16], gràcies als treballs de W. Roberts i de F. B. Benger, el seu ajudant[17].

Pel que fa al nostre país, en la 6a ed. de la Real Farmacopea Española (1884) es fa referència a la pepsina, però encara no a la pancreatina, que sí que apareix en la 7a edició (1905) amb aquest descriptor: “Pancreatina (Tripsina): *Fermento obtenido de páncreas de cerdo y otros animales domésticos…Se recomienda en la dispepsia intestinal, y especialmente para favorecer la digestión de las materias grasas*”.

A finals de segle (1897), R. Turró escriu una nota sobre l’elaboració de pancreatina a la que defineix com “*una sustancia químicamente indefinida, obtenida por la autodigestión de la glándula*” i destaca: “*…en las pancreatinas*

Revista12_1.pdf 28 17/12/2009 2:03:22

que hoy se elaboran no existe la sustancia que cohíbe la transformación del glicógeno en glucosa"[11]. Cal destacar que mancaven encara uns anys perquè Nlinkowski i von Mering, establissin les relacions entre diabetis i el paper del pàncrees (1889). Però l'aportació de Turró sobre aquest tema presenta aspectes d'interès, ja que ell mateix elaborava diferents preparats (marca R. Turró) de tiroïdina, pancreatina líquida i en pols, pepsina en pols, etc. En una interessant discussió sobre la qualitat d'altres productes semblants (de pepsina i de pancreatina) existents en el mercat assenyala: **"***la mejor pancreatina será la que (en menos tiempo) desdoble en glicerina y ácidos hidrocarbonados, mayor cantidad de grasa, transforme en maltosa y dextrina más almidón y peptonice mayor suma de substancia proteica*. I destaca que "*pancreatinas de alta titulación, pepsinas llamadas puras corren y se expenden a buen precio siendo en absoluto inactivas… son fermentos que no gozan de la más mínima potencia digestiva*". Finalment conclou: "*la pepsina como la pancreatina son sustancias cuyo análisis elemental nada nos dice sobre su función…su composición íntima es un misterio. Síganse para su obtención los métodos de Sunderberg, Pavloff, Heindhain, Vasssilieff, Kuhne, Bruñe, Petit, etc., el producto resultante de estas manipulaciones va siempre mezclado de impurezas y será por su composición molecular una x hoy por hoy indescifrable*"[18].

"El estómago artificial" o "Polvos del Dr. Kuntz"

Dins d'aquest context, podem situar l'aparició de "El estómago artificial". L'any 1893, aquest preparat va ser objecte d'una sol·licitud de registre de marca (concedida el 10/05/1894) per part de Gayoso y Moreno (Successors de Miguel Moreno), de Madrid. Amb data 05/06/1894, es va formalitzat una cessió de la marca a Teodoro Llopis Picabea. En la documentació aportada hi figura una etiqueta en la que hi consta que els "Polvos del Dr. Kuntz" (del què no s'han pogut trobar referències) estaven preparats per A.A. Leitao, farmacèutic per la Universitat de Coimbra. En relació amb la data de concessió de la marca, observis la coincidència en el temps amb els comentaris de Turró, i també el fet que encara no constés la pancreatina en la farmacopea espanyola, fet que demostra la "novetat" d'aquesta especialitat.

Les primeres referències del producte apareixen a la premsa catalana l'any 1895. En els anuncis publicats a La Vanguardia, s'especifica el dipòsit central (Centro de especialidades farmacéuticas, Rambla de las flores nº 4) i la venda en les farmàcies del Dr. Andreu (Rambla de Cataluña 122) i Dr. Boatella (Rambla del Centro 37), drogueries i en les principals farmàcies del món. Així mateix, s'assenyala el preu de venda al públic (7,50 pessetes), que equivaldrien, aproximadament, a uns 20 euros actuals[19, 20].

Revista12_1.pdf 29 17/12/2009 2:03:22

També s'anunciava en altres publicacions, com, per exemple, "La Ilustración Española y Americana"[21], on apareixen altres punts de venda nacionals (Gayoso y Moreno, Arenal 2, Madrid) i hispanoamericans (Manuel Matesanz, Avenida de Mayo 1080, Buenos Aires; Ji, 303 A, Montevideo). Així mateix, en establir-se un impost sobre especialitats farmacèutiques, remeis secrets, "privilegiats" i aigües mineromedicinals a Portugal (1903), apareix el "Digestivo Kuntz" entre la relació d'especialitats registrades[22].

El 1914, any que precisament havia caducat el registre de la marca, ja apareix en els anuncis com "El estómago artificial" de J. Uriach y Cia. Uns anys més tard, el 17 de març de 1921, F. Uriach Uriach, en qualitat de propietari i preparador, sol·licita el registre de l'especialitat. En la documentació aportada figura un document manuscrit on consta: "*Tratase de una medicación muy antigua en la que el autor de ella quiso asociar con un antiácido como el bicarbonato de sosa con un calmante (cloruro de cocaína) junto con la antiséptica y cicatrizante del citrato de bismuto y proporcionar al estómago los fermentos digestivos diastasa y pancreatina*". Així mateix, s'adjunta una mostra de l'etiqueta (**Imatge 1**) i també un interessant opuscle explicatiu de les virtuts i consells d'utilització del preparat, que pel seu interès es reprodueix parcialment (**Imatge 2**). Mitjançant escrit de 2 d'abril de 1921, la Dirección General de Sanidad (Especialidades farmacéuticas) informa que el preparat està constituït per substàncies molt actives i, en conseqüència, "*sólo debe autorizarse su venta en las farmacias con prescripción facultativa*". L'"especialitat farmacèutica" (entre cometes en l'imprès de sol·licitud) es preparava en forma de papers, essent la seva composició inicial la que s'indica a la **Taula 1**.

Quant a la composició, cal comentar que F. Gaedcke (1828-1890) havia aïllat la cocaïna (erytroxilina) el 1855[23], que fou emprada aleshores com analgèsic, però també contra la flatulència i la llengua saburral. Pel que fa a les sals de bismut, varen utilitzar-se durant el segle XIX en diferents preparats antiàcids i astringents, pel seu efecte antisèptic i protector de la mucosa gàstrica, utilitat que havia estat posada de manifest (1788) per Carminati i Bonnat, que

Fórmula inicial (1921)		**Fórmula modificada (1932)**	
Pancreatina	15 cg	Pepsina	15 cg
Diastasa	30 cg	Diastasa	30 cg
Citrat de bismut	90 cg	Citrat de bismut	90 cg
Clorur de cocaïna	1 cg	Estovaïna	2 cg
Bicarbonat de sosa	6.65 g	Bicarbonat de sosa	6.65 g

Taula 1. Composició de "El estómago artificial" els anys 1921 i 1932.

Revista12_1.pdf 30 17/12/2009 2:03:22

Imatge 1. Reproducció de l'etiqueta de "El estómago artificial"[24].

Revista12_1.pdf 31 17/12/2009 2:03:22

CURA **las erupciones de la piel,** llamados **barros,** espinillas, fogajes (tan rebeldes á los medicamentos), y que generalmente proceden de infección intestinal, cediendo aquellas al destruir la última causa.

CURA **las jaquecas,** procedentes de mala digestión y el **insomnio** consiguiente á las digestiones tardías é incompletas, al mismo tiempo alivia las almorranas al verificar la **antisepsia** intestinal, siendo muy útil **El Estómago Artificial** en las **diarreas** de los tísicos y estados febriles, paludismo, fiebre amarilla, tifoidea, y demas afecciones.

CURA **los vértigos** y vómitos de las embarazadas que no han obtenido mejoría con los demas medicamentos.

El Estómago Artificial puede ser tomado por el **niño,** el **adulto** y el **anciano,** sin peligro alguno, siempre es saludable su efecto.

MODO DE USAR EL ESTÓMAGO ARTIFICIAL

El contenido de un papel blanco diluído en un cortadillo [1] de agua al empezar cada comida.
El contenido de un papel azul diluído en medio litro de agua, para tomarlo como bebida usual mezclada con vino ó sola y si hubiere poca sed echar el contenido de 2 papeles azules en vez de uno con el fin de terminar á un tiempo los papeles blancos y azules.

(1) Un cortadillo se entiende dos ó tres cucharadas de agua ó la necesaria para diluir el polvo.

CONSEJOS DEL AUTOR

No comer ni picantes ni alimentos demasiado salados.
No tomar licores ni alcoholes de ningún género.
No tomar purgas y acostumbrar á tomar todas las mañanas al levantarse una ayuda ó lavativa de medio cuartillo de agua fría, y de esta forma haréis vuestra deposición diaria.

Los que no quieran tomar lavativas, deberán tomar al acostarse 2 confites Cotidianos del Dr. Sun que se venden en las buenas farmacias y es un laxante que no irrita ni produce dolores. Lo recomiendo contra el estreñimiento.

Es conveniente llevar la cintura sin apretar usando tirantes. EL AUTOR
Se recomienda el mayor régimen posible en las comidas.
Agencia para Europa: **T. LLOPIS,** Rambla de S. José, n.° 4.—Barcelona.
Exíjase la firma.
Se ruega la mayor publicidad de este maravilloso preparado.

Aunque á la primera caja se consideren estar ya buenos, es indispensable seguir el tratamiento cuando menos un mes seguido, porque de lo contrario vuelven los dolores.

NIÑOS

Á los niños de 8 hasta 15 años, se les dará sólo la mitad de la dósis y á los de menos de 8 años la cuarta parte.

Precio de la caja con 24 dósis: Ptas. 7'50 en España
y
Precio convencional en el Extranjero

De venta en las principales farmacias y droguerías del mundo
y con seguridad

en **Montevideo:**	— En todas las farmacias.
en **Buenos Aires:**	— Farmacias y droguerías.
en **Barcelona:**	— En el Centro de Especialidades. Rambla S. José, 4
en **Madrid:**	— Sucesores de Moreno Miquel. Arenal, 2
en **Lisboa:**	— Farmacia Peninsular.
en **Habana:**	— José Sarrá. Calle Teniente Rey.
en **París:**	— Agustín Echaide. 41, Rue de Courcelles, Levallois-Ferret.
en **Londres:**	— P. Piceston.
en **Río Janeiro:**	— Droguería Sud-Americana.
en **Viena de Austria:**	— Henrich Mattoni.
en **Manila:**	— F. Meyer y C.ª y Jacobo Zobel.
en **Caracas:**	— Valentiner y C.ª, farmacia.
en **México:**	— Labadie. Calle de la Profesa.

Para todo lo concerniente á esta especialidad dirigirse al **Consignatario Universal, D. T. Llopis.** — BARCELONA, que remite á todas partes prévio pago.

Imatge 2. Reproducció parcial del fulletó explicatiu[24].

Revista12_1.pdf 32 17/12/2009 2:03:22

les recomanava contra els dolors crònics de l'estómac. Finalment, el bicarbonat s'havia introduït de forma generalitzada durant el segle XIX com un antiàcid d'elecció, ja sigui com a tal, o bé en pólvores de Seltz, pastilles de Vichy o d'aigua de soda[25].

Onze anys més tard (1932), el fabricant comunica al Director General de Sanidad la substitució de la cocaïna per 0,02 g d'estovaïna, però curiosament ja no apareix la pancreatina en la formulació, que devia haver-se substituït per la pepsina, amb anterioritat. En realitat, s'havia començat a comprovar que la pancreatina era poc efectiva atesa la seva inestabilitat en el medi àcid de les secrecions gàstriques. Això explica l'aparició d'alguns preparats com ara la "Pancreatine Philippe", "Pancreatokinase Carrion", etc., en els que aquesta es protegia mitjançant queratina, drageat, etc., per tal d'evitar la pèrdua d'activitat al seu pas per l'estómac[26].

El preparat s'elaborava amb dues presentacions (caixa petita i caixa gran) que van tenir increments de preu els anys 1949 (10 i 15 ptes.) i 1951 (13 i 20 ptes.). Finalment, amb data 6 de març de 1958, es comunica al Director Tècnic del Laboratori, J. Uriach, l'anul·lació del registre de l'especialitat, per no haver-ne sol·licitat la seva convalidació.

Cal dir que, durant aquests anys, van aparèixer altres preparats semblants. N'és un exemple el "Gastrófilo universal del Dr. Greus", elaborat a València, en la publicitat del qual es deia: "*…Esto es seguramente debido a su popular y gráfico nombre de "polvo mágico del estómago" que a la vez que pregona la importancia y estima en que se le tiene...*".

Encara en l'actualitat, es troben alguns preparats destinats a la millora simptomàtica de trastorns derivats d'una insuficiència pancreàtica exocrina, com és el cas del Pankreoflat, Kreon, Papine, etc., descendents tots ells, dels productes comentats en aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

1) La Vanguardia 4/7/1895.
2) Grande, F. (1947) *La Ciencia de la alimentación*. Ed. Pegaso. Madrid.
3) Rodríguez, R., González, A. (2005) *Entre el arte y la técnica. Los orígenes de la fabricación industrial del medicamento*. Estudios sobre la Ciencia: 38. CSIC. Madrid.
4) Carrasco R. (1973) *Anecdotari del descobriment de la diabetes pancreopriva i del descobriment de la insulina, fins als primers mesos de la insulinoteràpia. Cinquantè aniversari del descobriment de la insulina*. Col·loquis VIII. Societat Catalana de Biologia. Barcelona.
5) Mani, N. (1971) Paul Langerhans. En: Ch. C. Gillispie (dir.), *Dictionary of Scientific Biography*. New York, Charles Scribner's sons, vol. 8, pp. 8-9.

Revista12_1.pdf 33 17/12/2009 2:03:22

6) Morrison, H. (1937) *Contributions to the microscopic anatomy of the pancreas by Paul Langerhans*. Bulletin of the Institute of the History of Medicine, 5, 259-297.
7) Ballard, E. (1857) *On artificial digestion as a remedy in dyspepsia, apepsia and their results.* The Bristish Journal of Homeopathy, XV, 642-648.
8) Kuhne, W. (1877) *Ueber das Trypsin (Enzym des Pankreas)*. Verhandl. D. Naturhist.-Med. Vereins zu Heidelberg NF, 1, 194-198.
9) Halliburton, W.D., Brodie, G. (1896) *Action of pancreatic juice on milk*. J. Physiol, 20, 97-106.
10) Chávez, M. (2002) *Historia del Páncreas y de la evolución de los conceptos y la clasificación de Pancreatitis*. *Rev. Gastroenterol. Perú*, 22, 3, 243-247.
11) Orozco, A. (1999) *Historia de la endocrinología española*. Díaz de Santos. Madrid.
12) Gubler, A. (1868) *Commentaires Thérapeutiques du Codex Medicamentarius*. J. B. Baillière et fils. Paris.
13) Trousseau, A., Pidoux, H. (1876) *Tratado de Terapéutica y Materia Médica*. Imp. Señores Rojas. Madrid.
14) Harris, V.D., Tooh, H.H. (1888) *On the relations of micro-organisms to pancreatic (Proteolytic) digestion*. J. Physiol., 9, 220-226.
15) Woolley, S.W., Forrester, G.P. (1929) *Pharmaceutical Formulas*. I. 10ªed. The Chemist and Druggist. London.
16) Boatella, J. (2008) *R+D+I al segle XIX: del "frumentum bene coctum", el "furfur" i el "liquor pancreaticus", als preparats per a lactants i al "beikost"*. Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 3, 8, 19-36.
17) Roberts, W. (1881) *On the estimation of the amylolytic and proteolytic activity of pancreatic extracts*. William Roberts. Proceedings of the Royal Society of London.
18) Turró, R. (1900) *La pepsina y la pancreatina*. Establ. Tipográfico de Enrique Redondo. Barcelona.
19) Ballesteros, E. (1997*) Una estimación del coste de la vida en España, 1861-1936*. Revista de Historia Económica, 2, 363-395.
20) Borrell, J.R. (2009) Comunicació personal.
21) La Ilustración Española y Americana 30 /10/1900.
22) Collecçao Oficial de Legislaçao Portuguesa (1903), Agosto, 440-457. Imprenta Nacional, Lisboa.
23) Gaedcke, F. (1855) *Ueber das Erythroxylin, dargestellt aus den Blättern des in Südamerika cultivirten Strauches Erythroxylon Coca Lam*. Archiv. der Pharmazie, 132**,** 2, 141–150.
24) Ministerio de Cultura. Archivo General de la Administración, caja 44/17618, expediente nº 1098.
25) Esteva de Sagrera, J. (?) *Historia de los antiácidos*. Omega Farmacéutica. Barcelona
26) Vidal, L. (1939) Dictionaire de spécialités pharmaceutiques. Office de vulgarisation pharmaceutique. Paris.

Revista12_1.pdf 34 17/12/2009 2:03:22

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 35-42 (2009). ISSN 1887-908X

CLIMENT BASANY TARRUELL (1848-1915), FARMACÈUTIC MAJOR I MEMBRE DEL COS FACULTATIU DE L'HOSPITAL DE SANTA CREU DE BARCELONA

Xavier Sorní Esteva
S.C.H.F.

El periòdic *La Vanguardia* del dia 12 de novembre de 1901, a la pàgina 7, a la secció "Remitidos", publicava un escrit, subscrit pels membres del Cos facultatiu de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, testimoniant la seva adhesió al Dr. Bartomeu Robert davant els atacs del seu rival polític Alejandro Lerroux[1]. Entre els signants, i com a membre de l'esmentat Cos facultatiu, figura "Clemente Basany"[2]. Es tractava del Farmacèutic major de l'Hospital Climent Basany Tarruell? De ser afirmativa la resposta, el Farmacèutic major de l'Hospital pertanyia al Cos facultatiu. Aquesta qüestió i el fet que fins ara cap historiador s'hagi fixat especialment en aquest farmacèutic d'hospital, és el que ha conduït a aquesta col·laboració.

APROXIMACIÓ BIOGRÀFICA

Jordi González, el 1971, referint-se als farmacèutics de l'Hospital, anotava: "*A finales del siglo XIX pueden citarse el farmacéutico Basany, que durante 40 años dirigió la farmacia, y al que sucedió el farmacéutico Santiago Comas, que prestó servicios durante 17 años...*"[3].

L'any 2003, el mateix Jordi González publicava una obra de consulta indispensable per a una primera aproximació a un farmacèutic català, *Colectanea...*[4]. De "Basany Tarruell, Clemente", s'hi llegeix textualment i única:

> "*Ingresa en el Colegio de Farmacéuticos de la Prov. de Barcelona en 20.7.1899, con tit. Expedido el 29.9.1875. Figura en el reg. General de socios del Col. de Ftcos. de Barcelona con el nº 66, en calidad de socio residente, habiendo sido elegido el 14.8.1876. En el año 1899 consta como residente en la fcia. del Hospital de Santa Cruz. En la lista del Col. de Ftcos. de la Prov. de Barcelona de 14.4.1902 permanece en*

Revista12_1.pdf 35 17/12/2009 2:03:22

el mismo Hospital, la farmacia del cual dirigió durante 40 años, siendo substituido por Santiago Comas. En 1916 es mencionada su viuda"[5].

De l'any 2005 és la segona edició del fulletó institucional de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya. A l'apartat "El pas de moltes generacions d'Apotecaris" figura una relació, encara que incompleta, dels apotecaris que estigueren al front de l'apotecaria de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, des dels seus inicis, a començaments del segle XV, fins el 1929. Al final de la mateixa, s'hi llegeix: "...*Francesc Vilaseca (1844-1850) i Climent Basany, que va regir la farmàcia durant quaranta anys (1850-1890), i ja en el segle XX, Santiago Comas (1890-1929), últim farmacèutic que va dirigir la farmàcia en l'edifici de l'Hospital de Santa Creu*"[6]. Cal advertir que, de ser aquesta cronologia correcta, el "Clemente Basany" signant, el 1901, de la carta d'adhesió del Cos facultatiu de l'Hospital al Dr. Robert, no pot ser el Climent Basany Farmacèutic major de l'Hospital.

El 2007, Calbet Camarasa i Montañà Butxaca, en un ampli estudi sobre la Facultat de Farmàcia de la Universitat Lliure de Girona (1871-1874), aportaren algunes dades molt bàsiques i concretes de Climent Basany Tarruell: va néixer a Sallent (El Bages) el 1848 i morí a Barcelona el 31 d'octubre de 1915. Del 1867 a 1871 féu estudis de Farmàcia a la Universitat de Barcelona i, posteriorment, passà a Facultat de Farmàcia de la Universitat Lliure de Girona (1872-1873), on obtingué la llicenciatura. Morí el 30 d'octubre de 1915[7].

El periòdic *La Vanguardia* del dilluns primer de novembre de 1915 (l'endemà de la seva defunció) publicava a la portada l'esquela, en la que consta com a Farmacèutic major de l'Hospital de l'Hospital de la Santa Creu.

†

Don Clemente Basany y Tarruel

Farmacéutico mayor del Hospital de la Santa Cruz

HA FALLECIDO

habiendo recibido los Santos Sacramentos y la Bendición Apostólica

(E. P. D.)

Sus afligidos esposa doña Dolores Bardi, hijo Pedro y demás parientes, al participar á sus amigos y conocidos tan irreparable pérdida, les suplican le tributen un recuerdo en sus oraciones y se sirvan asistir á la casa mortuoria, hospital de la Santa Cruz (calle del Hospital), mañana martes, á las nueve y media, para acompañar el cadáver á su última morada, cementerio Nuevo.

No se invita particularmente

Esquela de Climent Basany Tarruell, publicada a *La Vanguardia* el dia 1 de novembre de 1915 (erròniament, el segon cognom consta com Tarruel).

Revista12_1.pdf 36 17/12/2009 2:03:22

Deixava vídua, Dolors Bardí, i un fill, Pere. La casa mortuòria era en el propi Hospital i seria enterrat el dia següent al Cementiri Nou. No indica l'edat; tindria uns 67 anys.

Climent Basauy, doncs, fou el Farmacèutic major de l'Hospital de Santa Creu durant uns quaranta anys fins el 1915, la qual cosa el fa identificable amb el "Clemente Basany" membre, el 1901, del Cos Facultatiu de l'Hospital. El que es planteja ara és des de quan el Farmacèutic major de l'Hospital pertanyia a aquest Cos mèdic.

EL FARMACÈUTIC MAJOR DE L'HOSPITAL DE SANTA CREU INGRESSA EN EL COS FACULTATIU

D'acord amb Ausín Hervella i Calvet Camarasa, a partir de la presa de possessió, el 22 de desembre de 1869, del Dr. Bartomeu Robert de la sisena plaça de metge numerari de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, es produïren tot un seguit d'esdeveniments a l'Hospital que no es poden desvincular de la presència i actuació d'aquest extraordinari metge.

El 29 de desembre de 1869, els metges ja demanaven un local per sala de professors per poder-hi celebrar les seves reunions. Es produïa per primera vegada la consolidació del Cos facultatiu de l'Hospital, que impulsaria notables mesures de millora en base a l'autoritat científica dels metges integrants. Tal com indiquen els esmentats autors, això produí un canvi conceptual en la Molt Il·lustre Administració (M.I.A.), acostumada a decidir més amb criteris de caritat que no pas sanitaris[8].

Una recerca a l'Arxiu de l'Hospital de Santa Creu i Sant Pau ha conduït a la localització d'un document que permet conèixer la data i els detalls de la incorporació del Farmacèutic major de l'Hospital a l'esmentat Cos. És un escrit signat el 19 d'abril de 1870 per Ramon Torrent i Bartomeu Robert, que eren, respectivament, el degà i el secretari del Cos facultatiu. Anava adreçat a la M. I. A., demanant precisament la incorporació del Farmacèutic major al Cos[9].

La sol·licitud va ser atesa i plenament acceptada, puix que, en el marge esquerre del primer full, es troba una diligència, signada per Pedro de Roselló el 27 d'abril de 1870, amb les instruccions pertinents consegüents.

Succeí, segons el mateix document, que en la darrera Sessió ordinària del Cos facultatiu, en tractar d'alguna millora a fer a l'oficina de farmàcia de l'Hospital per a la millor assistència als malalts, es va sentir de nou la utilitat, per al propi Cos, de la presència en les seves Juntes del Farmacèutic major.

La raó era que el farmacèutic, amb els coneixements especials annexes a la seva professió, podria en moltes ocasions il·lustrar alguns punts que, d'altra manera, potser es dilucidarien o es resoldrien imperfectament.

Revista12_1.pdf 37 17/12/2009 2:03:22

Explícitament, el Cos facultatiu manifestava la conveniència que els professors de Medicina es poguessin assessorar en un professor de Farmàcia.

Per altra banda, reconeixia també el Cos facultatiu la situació, si no anòmala, si que bastant excepcional, del Farmacèutic major, puix que havent de formar part d'un tot, aquest quedava disgregat, com si els interessos científics i administratius de l'Hospital no fossin els mateixos per als metges que per al farmacèutic.

Amb aquests arguments, el Cos facultatiu posava a consideració de la M.I.A. la conveniència d'inclusió en el Cos del Farmacèutic major, entenent que això significaria la modificació dels estatuts vigents per tal de fixar els nous deures i drets del Farmacèutic.

Aquesta inclusió, però, no es plantejava del tot plena, ja que, lògicament, el farmacèutic no tenia per què incidir directament i efectiva en decisions estrictament mèdiques. El que suggeria el Cos facultatiu a la M. I. A, cas que acceptés la proposta, és que el Farmacèutic major tingués veu en totes les qüestions i vot només en les de la seva incumbència, deixant la resolució de les quals al seu propi criteri.

Tal com s'ha indicat, la proposta fou plenament acceptada, i, conseqüentment, reformats els articles 84, 96 i 127 del Reglament vigent, que era de 1869[10].

Des de l'any 1870, doncs, el Farmacèutic major de l'Hospital pertanyia al Cos facultatiu.

No es té la seguretat de qui era en aquell moment el Farmacèutic major. L'antecessor de Climent Basany, segons l'esmentat fulletó institucional de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, era Francesc Vilaseca, que ho fou entre 1844 i 1850, però, com s'ha vist, Climent Basany no obtingué la llicenciatura en Farmàcia fins el 1873. Possiblement, tot i que calen comprovacions, era Bonaventura Pau Negre[11].

ALGUNES MILLORES A LA FARMÀCIA DE L'HOSPITAL

Durant els pràcticament 40 anys que Climent Basany Tarruell estigué al front de la farmàcia de l'Hospital, es produïren moltes novetats a la farmàcia, les quals tal vegada convindrien de ser estudiades i analitzades en profunditat per constituir la farmàcia d'aquell antic hospital tot un referent per a la història de la farmàcia hospitalària catalana de l'època. De moment, el propòsit no és tan ambiciós. El que es proposa ara és simplement avançar algunes notícies localitzades en els Llibres d'Actes de l'Administració de l'Hospital dels primers anys de Climent Basany com a Farmacèutic major.

Revista12_1.pdf 38 17/12/2009 2:03:23

Així, el novembre de 1878 s'inicià a la farmàcia de l'Hospital la fabricació de sifons. L'informe del Farmacèutic major sobre els dos primers mesos d'aquesta nova activitat fou vist en la reunió de Junta de la M.I.A. celebrada el 22 de gener de 1879. Durant els dos primers mesos (novembre i desembre de 1878) s'havien consumit 6.175 ampolles de sifó, les quals, d'haver estat fabricades fora haurien costat 555 pessetes amb 75 cèntims, mentre que fabricades a la farmàcia només havien costat 132 pessetes amb 51 cèntims. L'estalvi havia estat, doncs, de 423 pessetes amb 24 cèntims, calculant-se que només en el primer any ja s'amortitzaria l'aparell i els envasos comprats[12]. Per fer-se cabal del valor de l'estalvi, no estarà de més anotar que el sou del Farmacèutic major de l'Hospital, seria, el 1879 de 1.700 pessetes l'any[13].

A principis de 1879, s'acordava la instal·lació d'una caldera generadora de vapor amb tot els seus fogons i accessoris; l'aparell s'anomenava "aparato universal", i es volia fer servir per operacions de destil·lació i anàlogues a cost calòric econòmic[14].

A finals de 1881 es decidia col·locar dos becs de gas en els magatzems de la farmàcia[15]. També a finals de 1881, en la sessió de l'11 d'octubre, l'Administració de l'Hospital, coneixedora que en alguns hospitals, i, singularment, en el de Burdeos, l'oficina de farmàcia estava servida exclusivament, llevat del Farmacèutic major, per Germanes de la Caritat, acordà que s'estudiés i es proposés, d'acord amb el Farmacèutic major, l'organització del servei farmacèutic a base de substituir els practicants per Germanes religioses, contemplant la manera d'efectuar el pas de l'un a l'altre sistema, i també quins coneixements teòrics eren convenients de proporcionar a les Germanes i la manera de procurar-los-hi[16]. Poc dies després, en la sessió del 21 d'octubre, es nomenaren "practicantes supernumerarios" de farmàcia a Pere Adroher i Costa, Vicens Miranda i Bistuer i Gabriel Gelabert[17]. L'11 de febrer de 1882, l'Administració de l'Hospital acordava que, a mesura que de forma natural anessin vacant les places de practicant de farmàcia, s'anessin suprimint fins quedar reduïdes a vuit[18].

Per afectar directament a la farmàcia de l'Hospital, té cert interès anotar també que en la sessió de l'Administració de 23 de gener de 1885 s'acordà la compra d'una partida de 50 caixes de "agua mineromedicinal de Vichy", que constituïa aproximadament el consum d'un any[19]. També, que en la sessió d'11 de juny de 1886, la Junta es donava per assabentada que el Cos facultatiu de l'Hospital manifestava que "el Jarabe Almera de clorofosfato cálcico gelatinoso puede prestar verdaderos servicios y considera útil su empleo en las enfermerias de este Hospital"[20]. Es tractava, sens dubte, del *Jarabe de clorofosfato de cal gelatinoso Almera*, elaborat pel farmacèutic Pere Almera i Comas en el seu laboratori-fàbrica de Sant Joan de Vilassar[21].

Revista12_1.pdf 39 17/12/2009 2:03:23

El novembre de 1886 estaven a punt d'iniciar-se les obres d'instal·lació a la farmàcia d'un nou laboratori. Aquestes obres suposaven, alhora, reformes en les altres dependències del servei. Aprofitant aquesta eventualitat, l'Administració acordà pavimentar de nou totes les dependències de la farmàcia, pujant alhora, el nivell d'algunes. El motiu era que hi havia grans desnivells entre unes i altres, i que, en general, estaven per sota del nivell del pati[22].

Aquestes són només algunes de les notícies de la farmàcia de l'Hospital de Santa Creu dels anys que Climent Basany en fou el Farmacèutic major. Els Llibres d'Actes de l'Administració de l'Hospital, així com altres fons documentals, en proporcionen moltes més, que seran donades conèixer en un estudi posterior molt més ampli dedicat al funcionament i evolució de la farmàcia de l'Hospital en els seus darrers 100 anys de funcionament[23].

EL SUCCESSOR EN EL CÀRREC

A Climent Basany Tarruell, mort, com s'ha dit, el 31 d'octubre de 1915, succeí en el càrrec Santiago Comas Corbera, que seria el darrer de Farmacèutic major de l'Hospital de Santa Creu. Morí el 26 de juny de 1929, a les envistes de la inauguració oficial, el 1930, de l'Hospital de Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, construït al Guinardó. Aquella inauguració, si bé representava la continuïtat com a institució sanitària de l'antic Hospital de Santa Creu, fundat el 1401, significava alhora la fi de l'ús hospitalari de la multisecular edificació del carrer de l'Hospital i, per tant, també de la seva farmàcia. La Dra. M. Dolors Gassó Subirachs fou la primera farmacèutica en cap del nou Hospital.

CONCLUSIONS

- Climent Basany Tarruell (Sallent,1848 - Barcelona, 1915) fou Farmacèutic major de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona i membre del Cos facultatiu de l'Hospital uns quaranta anys, fins la seva mort el dia 30 d'octubre de 1915.

- El Farmacèutic major de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona pertanyia al Cos facultatiu de l'Hospital des del 27 d'abril de 1870, gràcies en bona part a l'actuació del Dr. Bartomeu Robert.

NOTES

1) El 1901, el Dr. Bartomeu Robert fou un dels que encapçalà la candidatura anomenada dels "quatre presidents", que va obtenir el primer èxit electoral del catalanisme en imposar-se a Lerroux, Pi i Margall i els monàrquics.

Revista12_1.pdf 40 17/12/2009 2:03:23

2) La relació de signants, textualment, és la següent: “Joaquín Durán.- José Viñas.- Ricardo Jansena. -Antonio Brossa. -Joaquín Torras. -Antonio Bartomeus. -José Homs Mogas. -Joaquín Mestre.-Antonio Raventós. -Antonio Jaumandreu. -Enrique Ribas Ribas, -M. Hernández Luna. -Joseph Ora Rosal. -Alvaro Esquerdo.- Joseph Barraquer. - Joseph Bosas. -Eduart Parés. -Antonio Sivilla. -Miguel Horta. -Felipe Margarit -Pedro Esquerdo. -José Góngora. -Clemente Basany. -Antonio Figueros. -Francisco Tous. -José Montero. -Joan Freixas”.

3) JORDI I GONZÁLEZ, Ramón. *La Farmacia del Hospital de Santa Cruz.* A, *El Hospital de Santa Cruz y de San Pablo. El Hospital de Barcelona.* Barcelona: Editorial Gustavo Gili, S.A., 1971; p. 92/102 (en particular, p. 99).

4) JORDI I GONZÁLEZ, Ramon. *Colectánea de «speciers», mancebos boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*. Girona: Fundació Uriach 1838, 2003; p. 812.

5) Cal dir advertir que la data de col·legiació en el Col·legi Oficial de Farmacèutics de la Província de Barcelona, 20 de juliol de 1899, no és gens indicativa dels anys d’exercici professional que portava. Els Col·legis de Farmacèutics Oficials Provincials foren instituïts per Decret de 12 d’abril de 1898, i, un cop creats, els farmacèutics en exercici, de mica en mica, s’hi anaren adscrivint obligatòriament. Climent Basany, segons la mateixa llista que esmenta Jordi González, de l’abril de 1902, publicada impresa pel propi Col·legi de Farmacèutics, portava 26 anys d’exercici professional quan es col·legià: *Lista por orden alfabético de los Señores Farmacéuticos inscritos en este Colegio, publicada á tenor de lo dispuesto en el Artículo 14 y 41 de les Estatutos vigentes. 15 de Abril de 1902*. Colegio de Farmacéuticos de la Província de Barcelona. Barcelona, 1902.

   Quant a la data d’expedició del títol, la “Lista...” indca que fou el 29 de setembre de 1873, no de 1875, com anota Jordi González.

6) *Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya*. 2a ed. Barcelona: Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya amb el patrocini de la Fundació Uriach 1838, 2005; p. 13.

   Des de l’any 1955, la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya (de Barcelona fins el 1992) té la seu en el recinte de l’antic Hospital de Santa Creu de Barcelona, i, més concretament encara, en dependències de la farmàcia d’aquell centre assistencial. Per aquest motiu l’Acadèmia ha tingut sempre un interès molt especial en conèixer i donar a conèixer la història d’aquella antiga farmàcia i la dels successius farmacèutics que la regiren durant més de 500 anys.

7) CALVET I CAMARASA, Josep M; MONTAÑÀ I BUTXACA, Daniel. *La Facultat de Farmàcia de Girona (1871-1874)*. Barcelona: Societat Catalana d’Història de la Farmàcia, 2007; p. 51. Obra guardonada el 2006 amb el Premi Història de la Farmàcia catalana, especial commemoratiu del XV Aniversari de la Societat Catalana d’Història de la Farmàcia.

8) AUSÍN I HERVELLA, Josep Lluís; CALBET I CAMARASA, Josep Maria. *Les idees hospitalàries del Dr. Robert*. A, de MARTÍ VILALTA, J. L. *El Doctor Robert*. Barcelona: Col·legi de Metges de Barcelona i Fundació Uriach, 1838, 2004; p. 85-102 (en particular, p. 85 i 86).

Revista12_1.pdf 41 17/12/2009 2:03:23

9) Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Facultatius. 1870. Núm. 3. "Sobre el ingreso del Sr. Farmacéutico en el cuerpo facultativo de este Hospital".

10) *Reglamento para el Regimen y Gobierno del Hospital de Santa Cruz. 1869*. El Capítol vuit, dedicat al Farmacèutic de l'Hospital es troba transcrit a la memòria *Farmacéuticos de Barcelona durante la primera mitad del siglo XIX* (sense data i inèdita) presentada per Enrique Padró Alcoverro per a optar al Grau de Doctor en Farmàcia, realitzada a la Càtedra d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona (iniciada essent professor d'Història de la Farmàcia el Dr. Jesús Isamat Vila i acabada sota la direcció del Prof. Dr. Josep M. Suñé Arbussà, Catedràtic d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica).

11) Jordi Gonzàlez, a *Colectanea...* (*op. cit*. 4), p. 690, dóna notícia que Bonaventura Pau Negre consta el 1857 com a farmacèutic de l'Hospital Civil o Hospital de Santa Creu, indicant, a més, que morí el 1873 (precisament l'any que Climent Basany obtingué la llicenciatura en Farmàcia). En *El Consultor: nueva guía de Barcelona...* de l'any 1863, de J.A.S. i M. Ll., figura com a farmacèutic domiciliat en el pati de l'Hospital (p. 15 i 258). A més, a Bonaventura Pau i Negre se'l troba citat com a "Profesor de farmacia del Hospital de Santa Cruz de esta" en el número 33, corresponent al 12 de novembre de 1866, p.185, de la publicació periòdica "El compilador médico", editada per l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona.

12) Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. L1ibres d'Actes de l'Administració. "Actas de 1879 a 1882". Acta de la sessió del 22 de gener de 1879.

13) *Ibid*. Acta de la sessió del 14 de gener de 1879.

14) *Ibid.* Acta de la sessió de 1'1 de febrer de 1879.

15) *Ibid.* Acta de la sessió de 16 de setembre de 1881.

16) *Ibid.* Acta de la sessió de l'11 d'octubre de 1881. En aquesta mateixa sessió es concedí a Climent Basany una llicència de 30 dies. Durant aquest temps, el substituí el farmacèutic Fèlix Soler i Català.

17) *Ibid.* Acta de la sessió del 21 d'octubre de 1881.

18) *Ibid.* Acta de la sessió de 1'11 de febrer de 1882.

19) Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Llibres d'Actes de l'Administració. "Actas de 1883 a 1886". Acta de la sessió de 23 de gener de 1885.

20) *Ibid.* Acta de la sessió de 11 de juny de 1886.

21) La revista "El especialista médico-farmacéutico", sufragada pel Laboratori Almera, a Vilassar de Mar, publicada entre 1886 i 1902, conté força publicitat d'aquest específic i d'altres de la mateixa Casa. Com a medicació fosfótica, era útil en els estats caseosos de pulmó, catarrals i tuberculosi.

22) Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Llibres d'Actes de l'Administració. "Actas de 1883 a 1886". Actes de les sessions del 12 i del 19 de novembre de 1886.

23) Cal agrair a Pilar Salmerón, directora de l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, l'assessorament i les facilitats que ha donat sempre en les consultes del fons documental de l'arxiu.

Revista12_1.pdf 42 17/12/2009 2:03:23

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 43-45 (2009). ISSN 1887-908X

COMENTARIOS SOBRE TEXTOS DEL SIGLO XX DE INTERÉS PARA LA HISTORIA Y LA PROFESIÓN FARMACÉUTICA: *A BRIEF HISTORY OF DISEASE, SCIENCE & MEDICINE*

Eusebio Carreras Ginjaume

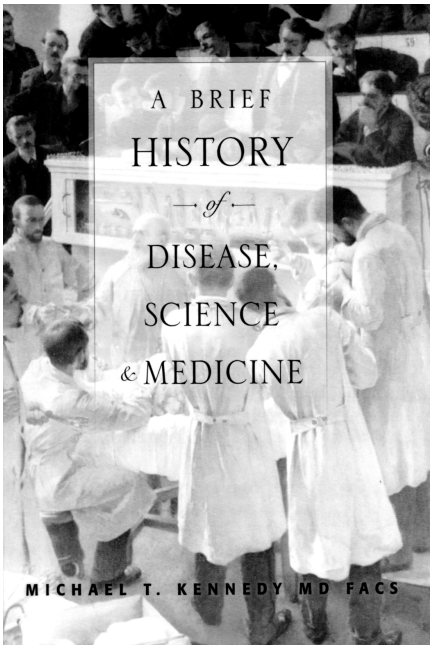

El texto que nos ocupa[1], editado el año 2004, es, aumentado y corregido, el contenido de las conferencias que el autor[2] ha dictado en The **University of Southern California,** una institución privada líder mundial en investigación, situada en el corazón de los Ángeles.

En la introducción, el autor da fe de la poca información que los estudiantes reciben sobre la historia de la medicina, debido, cree, a que los conocimientos médicos actuales han crecido tan exponencialmente que no queda tiempo para impartir aquella materia[3]. Sin embargo, conocer los puntos de partida y como se ha llegado a los conocimientos actuales es, según Kennedy, información básica para la formación de criterios.

El autor, que manifiesta no ser un historiador, reconoce que, si bien la primera parte del texto está redactada desde un punto de vista de la historia de la medicina clásica, el resto es fruto de haber vivido y experimentado los cambios que en la materia se han producido durante los últimos cincuenta años.

Revista12_1.pdf 43 17/12/2009 2:03:23

Concluye que no espera que el lector sea un experto en historia, ni siquiera en medicina, sino un estudiante o quienquiera que tenga interés en conseguir una educación científica[4].

En concordancia con el título del libro, el texto empieza con un estudio paleopatológico, es decir, con el análisis de las enfermedades de la antigüedad que usualmente sólo se pueden detectar en esqueletos, si bien muchas enfermedades no dejan señal ósea.

Las momias egipcias fueron una buena fuente de conocimiento, al igual que otros cuerpos que se han conservado en condiciones anaerobias, pero el autor considera que uno de los hitos fundamentales lo constituye el hallazgo, en 1991, del cuerpo helado del hombre denominado Iceman en los Alpes Tiroleses[5], hallazgo que ha permitido dilucidar como vivía, qué comía y qué enfermedades padecía un hombre cuya existencia se sitúa 1000 años antes de la edad de bronce.

Las enfermedades infecciosas, poco frecuentes en las tribus nómadas que vivían de la caza, aumentaron en importancia cuando el hombre se asienta para dedicarse a la agricultura y forma núcleos urbanos con el consiguiente aumento de habitantes.

Una observación que ayuda a comprender como infecciones conocidas desde la antigüedad, como la tuberculosis y la malaria, se propagaron desde el Este al Oeste es el hecho de que Europa y Asia están orientadas según este eje y el hombre ha tenido la tendencia, debido a las condiciones climáticas, a desplazarse por la misma latitud, lo cual no ocurre ni en el continente africano ni en el americano.

Dentro de este capítulo, también se hace referencia a la cirugía prehistórica, a las plantas medicinales utilizadas, a los primeros textos médicos, a la ciencia de los griegos primitivos, a la Grecia clásica y a Roma, con mención y comentario sobre los distintos autores y a sus obras.

Sigue, a continuación, con la India y la China y después con el Islam y la medicina árabe. Estudia asimismo la Edad Media, el comienzo de la medicina moderna y de la farmacia, el descubrimiento de América y sus consecuencias en el campo sanitario, para terminar con la medicina del Renacimiento, todo ello comprimido en 120 interesantes páginas.

Pero donde el texto alcanza su verdadera enjundia es cuando el autor se sumerge en el siglo XIX para continuar hasta los tiempos actuales, aportando, además de sus conocimientos, sus propias experiencias y originando comentarios como “Me ha recordado muchas cosas que aprendí una vez y otras muchas que desconocía”.

La historia de la polio, del cáncer y de las radiaciones, la mortalidad maternal, el desarrollo de la cardiología, el invento del marcapasos, los

Revista12_1.pdf 44 17/12/2009 2:03:23

transplantes, los fármacos antihipertensivos, la cirugía, el progresivo descrédito del psicoanálisis en favor de la farmacoterápia, el descubrimiento de los neurotransmisores…, temas, todos ellos, tratados con un gran conocimiento que permite al lector seguir el avance científico paso a paso hasta nuestros días.

NOTAS

1) A BRIEF HISTORY OF DISEASE, SCIENCE & MEDICINE, 510 páginas, By MICHAEL T. KENNEDY MD. Asklepiad Press 2004, Mission Viejo, California
2) Curioso es su currículum. Michael Kennedy estudió ingeniería en la Universidad del Sur de California (USC) entre 1956 y 1959 para luego trabajar durante un año en la Douglas Aircraft mientras atendía a clases nocturnas de estudios pre-médicos.

   Posteriormente sirvió durante dos años en las Fuerzas Aéreas y, seguidamente, estudió medicina en la USC, graduándose en 1966.

   Durante seis años ejerció como interno residente en cirugía general en el Hospital del Condado de los Ángeles y después un año más en la unidad de cirugía cardio-torácica del Hospital de niños de la misma ciudad.

   Desde 1996 ha sido profesor en su Universidad de una asignatura denominada Introducción a la medicina clínica.
3) Lo mismo se podría aplicar a otras facultades no médicas.
4) Las opiniones de muchos expertos médicos y no médicos -reproducidos en la contraportada- coinciden en que el texto es una obra monumental y fascinante que informa al lector de los procesos necesarios para llegar a un descubrimiento.
5) Su estudio ha dado lugar a un texto que informa de los resultados obtenidos.
   Brenda Fowler: Iceman, *Random House 2000.*

Revista12_1.pdf 45 17/12/2009 2:03:23

COMENTARI DE PUBLICACIONS RECENTS

Medicamento. Un viaje de la evolución histórica del descubrimiento de fármacos. **De Enrique Raviña Rubira.** Servizio de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela. Santiago de Compostela, 2008. 855 pp. Numerosas ilustraciones.

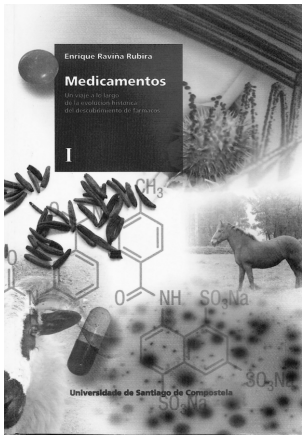

El autor, Enrique Raviña Rubira, es doctor en Farmacia y catedrático del área de Química Orgánica en la universidad compostelana, de la que ha sido decano (1989 – 1995). Su principal área de investigación es la química de fármacos, de la que ha publicado más de un centenar de artículos. Es académico correspondiente de la Academia Nacional de Farmacia y numerario de la Academia de Farmacia de Galicia. Conferenciante asiduo en universidades y centros de investigación nacionales y europeos.

La obra, editada en dos tomos, recoge con profusión de fórmulas e imágenes a todo color, en una presentación y papel excelente, y de manera atractiva, amena y motivadora la historia del descubrimiento de los medicamentos desde la antigüedad hasta nuestros días, con especial atención a los descubrimientos del siglo XIX. El Dr. José Mª Palacios también lo recoge así en su prólogo. La obra incluye numerosas referencias ilustradas a medicamentos españoles de la posguerra

El propio autor justifica su trabajo, que considera para lectores de niveles medio y alto, como el fruto de su experiencia docente al observar que la atención del alumno aumenta si en la explicación de un medicamento se hace acompañando de una breve descripción del escenario histórico.

El trabajo, subdividido en siete grandes capítulos, es básicamente un amplísimo trabajo histórico-técnico, con una gran cantidad de notas y citas adjuntas, que, si bien no puede considerarse una obra como lectura novelística, no debe faltar en ninguna biblioteca farmacéutica histórica ni técnica.

Jaime Casas Pla

Revista12_1.pdf 46 17/12/2009 2:03:23

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 47-50 (2009). ISSN 1887-908X

PEDRO VERNIA MARTÍNEZ. IN MEMORIAM

José María de Jaime Lorén
Universidad CEU Cardenal Herrera (Valencia)

El pasado 15 de septiembre fallecía en Burriana (Castellón) Pedro Vernia, doctor en Farmacia que, entre otras diversas facetas profesionales, abordó el estudio de la Historia de la Farmacia Valenciana en la que llegó a ser un consumado especialista.

Lo conocimos personalmente hace ya una decena de años cuando, encargados de la asignatura de Historia de la Farmacia en la Universidad CEU Cardenal Herrera, decidimos ponernos en contacto con aquellas personas de nuestro entorno geográfico, que desde hacía tiempo sabíamos que trabajaban sobre esta disciplina. Concertamos una entrevista y nos acercamos a su casa en la calle Progreso de Burriana. Le explicamos nuestras líneas de investigación, trabajos y proyectos, entre los que figuraban una serie de exposiciones de bibliografía de Historia de la Farmacia que, estos días precisamente, cumplen la novena edición.

Allí, charlando tranquilamente en lo que era su Fundación Arnau de Vilanova, nos pone al corriente también de sus ideas, de sus publicaciones, y nos anima a trabajar en la difusión de la Historia de la Farmacia desde las aulas universitarias. Concreta este apoyo proporcionándonos varios lotes de sus libros para la biblioteca de la CEU-UCH, así como para los alumnos más distinguidos. A su vez nos presta los libros históricos que necesitemos de su colección para las exposiciones de bibliografía. Durante varios años sus libros constituirán la base de estas exposiciones.

Por eso, las primeras palabras de esta nota quiero dedicarlas a agradecerle su generosidad y su grandeza de espíritu, para todo lo relacionado con la Historia de la Farmacia. Dicho esto, podemos abordar ya el recuerdo de sus trabajos y de sus méritos.

Pedro Vernia Martínez nació en el Grao de Burriana el 19 de agosto de 1931. En 1957 se licencia en Farmacia en la Universidad de Santiago de Compostela, y pronto se especializa en bioquímica de los procesos fermentativos industriales, trabajando en varios proyectos en Madrid, Cartagena y Mérida, e ingresando en 1963 en la Sociedad Española de Bioquímica.

Revista12_1.pdf 47 17/12/2009 2:03:23

Ese mismo año establece su oficina de farmacia en Burriana, e inicia una nueva andadura en su vida profesional encaminando sus pasos por la senda de los estudios históricos, donde pronto ofrece una nueva visión sobre ciertos temas hasta entonces considerados intocables por los especialistas. Su personalidad arrolladora y la claridad de su verbo, no tarda en chocar con lo que él llamaba "ortodoxia claustral", y en 1976 se ve en la necesidad de abandonar la tesis doctoral que elaboraba en la Universidad Complutense.

Marginado por las cátedras, con la fortaleza de ánimo que siempre le caracterizó, prosigue ya en solitario sus investigaciones históricas, fundando su propia biblioteca y archivo dedicados a la Historia de la Farmacia. Se trata de una magnífica colección de libros, documentos originales y copias procedentes de los más importantes archivos de todo el Mediterráneo.

El fruto de sus trabajos empieza a verse a partir de 1986, a través de una copiosa producción bibliográfica sobre Historia de la Farmacia Valenciana, todo ello, como reconoce en sus propios escritos, "con la reticencia de buena parte de la investigación histórico-farmacéutica italiana y de un ínfimo sector de la española", lo que no impidió su ingreso en importantes sociedades científica como:

- Miembro del Consejo Valenciano de Cultura
- Jurado del Premio Jaime I de investigación
- Doctor en Farmacia por la Universidad Semmelweis de Budapest en 1992
- Miembro correspondiente de la Real Academia de Medicina de Valencia
- Miembro de la Academia Italiana di Storia della Farmacia, Plasencia
- American Institute of the History of Pharmacy, Madison, EEUU
- Société d'Histoire de la Pharmacie, París
- Sociedad Española de Historia de la Farmacia, Madrid
- Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, Barcelona
- Académico de Número Real Acadèmia de Cultura Valenciana (medalla número 36), desde el 13 de diciembre de 2005

Mereció, asimismo, premios y distinciones de las siguientes entidades académicas y culturales:

- Miembro del Comité de Honor de la Conferencia Europea sobre Formación Profesional, 1987
- Medalla del Centenario de Lo Rat Penat, 1988
- Medalla del Consejo Valenciano de Cultura, 1989
- Medalla del Centenario de los Juegos Florales de la Ciudad y Reino de Valencia, 1990

Revista12_1.pdf 48 17/12/2009 2:03:23

- Medalla Premio a la Investigación Rey Jaime I como miembro de su jurado, 1990
- Medalla 550 Aniversario de la Fundación del M.I.C.O. de Farmacéuticos de Valencia, 1991

Autor de numerosos artículos en revistas científicas y prensa en general, publicó también importantes textos sobre Historia de la Farmacia, entre los que merecen destacarse los siguientes:

- *La Farmacopea Valenciana* (Castellón, 1981)
- *La Farmacopea Valenciana y los Fueros del Reino de Valencia* (Alicante, 1982)
- *Los Colegios de Boticarios de Valencia y de Barcelona, y la génesis de las Concordias Aragonesas* (Vila-Real, 1983)
- *Antidotarium*, de Arnau de Vilanova (Burriana, 1985, editor, reed. Valencia, 1994)
- *Historia de la Farmacia Valenciana. Siglos XII al XVIII* (Valencia, 1990, reed. Valencia, 1994)
- *Historia del Muy Ilustre Colegio Oficial de Farmacéuticos de Valencia y del corporativismo farmacéutico valenciano* (Valencia, 1991)
- *Diccionario histórico, biográfico y bibliográfico del profesionales farmacéuticos valencianos* (Valencia, 1995)
- *Valencia, cuna de las farmacopeas oficiales españolas* (Valencia, 1998)
- *Tratado de los medicamentos simples*, de Abu-S-Salt Umayra (Valencia, 1999, editor)
- *Historia del Ilustre Colegio Oficial de Farmacéuticos de la provincia de Castellón* (Valencia, 2002)

Como puede apreciarse, Pedro Vernia Martínez ha sido una personalidad importante en el campo de la Historia de la Farmacia, autor de originales hipótesis que han dado lugar a vigorosas polémicas. No le arredró lo más mínimo el vacío académico que se pretendió imponerle, ni la sordina con que se acogían sus ideas. Hay que decir que algunas de sus propuestas son, para nosotros, discutibles. En cualquier caso, en todo momento se mostró abierto al debate y a la confrontación de ideas. Siempre desde el respeto al pensamiento de los demás, lo que, en nuestra opinión, engrandecía su figura. En cuantas ocasiones tuvimos oportunidad de intercambiar puntos de vista, pudimos confirmar estos extremos.

Señalar por último que cuando tuvo conocimiento de la constitución de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia en Barcelona, el 10 de septiembre de 1991, no dudó en solicitar su ingreso en la misma, que le fue aceptado el 28

Revista12_1.pdf 49 17/12/2009 2:03:23

de julio del año siguiente con el número 28. Todavía no había transcurrido un año en la vida de esta sociedad.

Desde la misma, con el afecto aragonés de nuestros orígenes, transmitir el pésame más sentido a su esposa Ramona y a sus hijos Pedro, Montserrat e Isabel, farmacéuticos todos ellos.

Dr. Pedro Vernia Martínez (1931-2009)

La Junta directiva de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, en nom de tot el col·lectiu social, lamenta profundament la mort del seu consoci i meritós historiador de la Farmàcia Dr. Pere Vernia Martínez, a la vegada que fa públic el seu condol a la família per tan sentida pèrdua

Revista12_1.pdf 50 17/12/2009 2:03:23

Rev. Soc. Catalana Hist. Farm., 4 (12): 51-52 (2009). ISSN 1887-908X

CARTES DELS SOCIS I LECTORS

Sr. President de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia,

Sempre he admirat la prosa de Josep Pla. Per això vaig tenir una gran satisfacció quan vaig ser obsequiat per vostè amb l'exemplar que han editat amb el títol de "Medicina i Farmàcia en l'obra de Josep Pla".

Casualment, estava acabant de llegir una de les poques novel·les d'en Pla, Nocturn de Primavera, que és, de les tres escrites, la que més s'aguanta: us la recomano. Doncs bé, al final del relat, hi ha una de les pàgines més intel·ligents que relacionen les dues professions sanitàries, metges i apotecaris.

Rés més lluny de considerar-me un erudit, ni de l'obra d'en Pla ni de cap activitat humana -soc un tastaolletes-, però vaig voler comprovar que també havia estat recollida i citada la pàgina esmentada. Com que no va ser així, em permeto d'afegir-vos-la per gaudi dels interessats i complement a aquest recull de pàgines planianes dedicades als descendents -professionals- de Cosme i Damià.

Atentament,

Andreu Suriol Ribé,
President del COF de Tarragona
Tarragona, 17 d'agost de 2009

***

Sr. Andreu Suriol
President del COF de Tarragona

M'ha plagut molt rebre la vostra carta. En primer lloc, per la satisfacció que manifesteu per haver-vos fet a mans l'exemplar "Medicina i Farmàcia en l'obra de Josep Pla", del Dr. Pere Vallribera i Puig, que la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia ha editat amb el patrocini de Grifols. En segon lloc, i molt especialment, per la vostra encertada observació que l'esmentada obra no recull ni esmenta el passatge de la novel·la de Josep Pla *Nocturn de*

Revista12_1.pdf 51 17/12/2009 2:03:23

primavera, relatiu al metge Torrent i l'apotecari Pibernat, quan cap dels dos facultatius sabia res d'especial del malalt, però l'un creia que l'altre sabia coses que ignorava.

Certament, el passatge que ens heu enviat transcrit, i que per una qüestió de drets literaris, no és prudent de reproduir íntegrament i pública, és una autèntica perla, que, per les circumstàncies que siguin, el Dr. Vallribera, no va incloure.

Gràcies, doncs, per la vostra aportació, la qual, entenc que és també una invitació al lector d'aquesta carta oberta a llegir, si no tota la novel·la, si el passatge en qüestió.

Una cordial salutació,

Xavier Sorní Esteva,
President de la S.C.H.F. i director de la Revista.
Barcelona, 7 de setembre de 2009.

NOTA DE LA REDACCIÓ

La novel·la "Nocturn de primavera", de Josep Pla (Palafrugell 1897- Llofriu 1981), fou publicada per l'editorial Selecta el 1953. Pla va incloure aquesta obra dins el volum 23 de l'Obra Completa l'any 1972, però ampliada i reestructurada. El 2006, coincidint amb els 25 anys de la mort de Josep Pla, l'editorial Edicions Destino, S.A. tornà a editar l'obra original que va aparèixer el 1953 a Selecta

Revista12_1.pdf 52 17/12/2009 2:03:23

REV. SOC. CATALANA HIST. FARM., 4 (12): 53-54 (2009). ISSN 1887-908X

CRUCIGRAMA EN POCIÓ

O mots encreuats per als amics de la història i de la ciència

Per ***Eucatisma***. *(Vegeu solució a l'última pàgina)*

Abscisses

1- Moixó insectívor de la família dels lànids (*Lanius senator*) o també, i en sentit figurat, persona de poc seny, no gens entenimentada.

2- Nom genèric de substàncies orgàniques nitrogenades de caràcter bàsic i d'origen vegetal.

3- Altar per als sacrificis. Senyal acústic.

4- Consonants. Adjectiu atributiu. Designa separadament a tots els components d'un grup. Símbol químic de l'alumini.

5- Amb una *L* al final, i al segle XI, era el nom de la moneda d'or valenciana, encunyada principalment com a fracció del dinar. Capgirat: Guia bestiar o vehicle de tracció animal. En les universitats i altres centres docents, cadascuna de les sales destinades a fer-hi classes.

6- Abans. Capgirat: Ordinador personal. Capgirat: Forma prefixada del mot llatí *Uterus.*

7- Línia que ha de portar electricitat des de França al nostre país. Màquina desintegradora emprada en la mòlta de materials sòlids. Capgirat: Conegut centre docent de postgrau.

8- Amb una vocal al darrera de cada una de les dues primeres consonants, semidéu que generalment habitava en els boscos, juntament amb les nimfes. Onomatopeia per a representar el soroll sec que fa una cosa que es trenca. Amb una vocal al darrera de les dues primeres consonants, nom d'un conegut actor americà del segle passat quin cognom començava amb *T*.

9- Capgirat: impost d'activitats econòmiques. Guareixi. Ram de flors.

10- Diclorodifeniltricloroetà. Capgirat: Profeta. Acusatiu-datiu del pronom de segona persona *vosaltres* i de *vos.*

11- Vocal repetida.

Ordenades

1- Capgirat: esborra una marca.

2- Rica en carbonat.

3- Varietat d'alabastre.

4- Abreviatura de la locució llatina que significa després de les menjades.

5- Que té bona salut. Gos. Mil dos-cents u.

6- Sufix que en un radical orgànic, assenyala la pèrdua d'un hidrogen. Forma secundària dels prefixos *a* i *ana-*. Capgirat: Escriptori..

7- Repetit: Dona que es dedica a ballar per tal d'animar el públic. Manifesta el que sent.

8- Antibiòtic de color roig bru, emprat contra bacteris grampositius i també contra el *Mycobacterium tuberculosis.*

9- Capgirat: Entre els grecs, composició lírica cantada pel cor i formada per estrofa, antístrofa i èpode.

10- Cognom d'un dirigent sindical i polític nascut a El Vendrell (1892-1937), secretari del Centre socialista de Barcelona, Secretari del Comitè Nacional de la CNT, membre del Soviet de Moscou, secretari general de l'Esquerra Comunista d'Espanya i secretari polític del POUM. Capgirat: Ciutat de la província de Sevilla agermanada amb El Vendrell.

11- Capgirat i en anglès: ambient molt fred, molt gèlid. Nom d'una illa grega amb significat eròtic.

12- Agent emprat per a destruir teixits orgànics.

13- La dinastia regnant al Marroc.

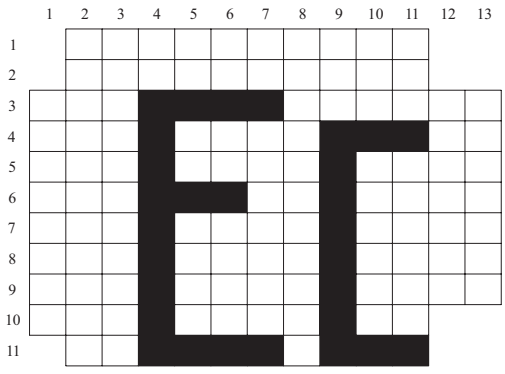

Revista12_1.pdf 53 17/12/2009 2:03:23

SOLUCIÓ ALS MOTS ENCREUATS

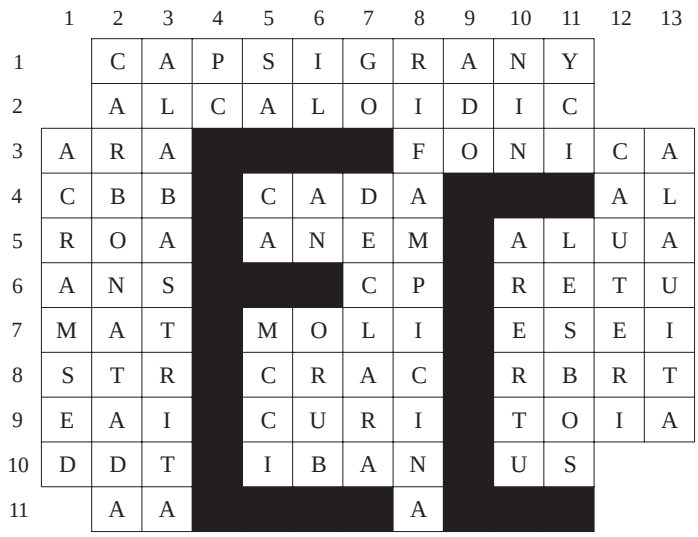

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1		C	A	P	S	I	G	R	A	N	Y		
2		A	L	C	A	L	O	I	D	I	C		
3	A	R	A					F	O	N	I	C	A
4	C	B	B		C	A	D	A				A	L
5	R	O	A		A	N	E	M		A	L	U	A
6	A	N	S				C	P		R	E	T	U
7	M	A	T		M	O	L	I		E	S	E	I
8	S	T	R		C	R	A	C		R	B	R	T
9	E	A	I		C	U	R	I		T	O	I	A
10	D	D	T		I	B	A	N		U	S		
11		A	A					A					

NOVA ADREÇA DE LA PLANA WEB DE LA SOCIETAT:

HTTP://WWW.SCHF.CAT/

Revista12_1.pdf 54 17/12/2009 2:03:23

Revista12_1.pdf 55 17/12/2009 2:03:23

Revista12_1.pdf 56 17/12/2009 2:03:23